

اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعه په جوړولو کښې

د گل پا چالفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيز الرحمن الفت

د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري

د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۶ هجري ش

فهرست

مخ:	عنوان:
الف-ها	تقریظ (عزیز الرحمن الفت)
۱-۲	مقدمه
۲	محمد (ص)
۲	اسلام تته خفنی دعوت
۳-۲	داسلام اظه
۳	لال
۴	ياسر، عمارین یاسر اوسمیه دیاسر بنه
۴	خباب
۴	صهیب
۴	عمر ببن فهیره
۴	لیبیه
۸-۵	اسلام
۱۰-۸	اسلامی جامعیه جوپول
۱۳-۱۰	طبقاتی جامعیه داسلام په نظر کنبی
۱۵-۱۳	مسوات
۱۶-۱۵	مشوره
۱۷-۱۶	عدالت
۱۹-۱۷	فردی آزادی
۲۰-۱۹	امریه معروف او نهی له منکر خخه
۲۱-۲۰	دظلم مخنیوی
۲۶-۲۱	مرسته او تعاون
۲۷-۲۶	فرد جوپول
۳۲-۲۷	مالکیت او مالی سیاست په اسلام کنبی
۴۰-۳۲	داسلامی اخلاقو غاییه او اغیزه
۴۱-۴۰	جوود اوسخا
۴۲	زیه دبن حارثه
۴۳-۴۲	اسامه ببن زیه
۴۳	حضرت ابوبکر صدیق (رض)
۴۵-۴۴	حضرت عمر (رض)
۴۶-۴۵	حضرت علی کرم الله وجهه
۴۷	عمر ببن عبدالعزیز
۴۸	ابوعبیده ببن جراح
۴۸	خالد ببن ولید
۴۹-۴۸	امام ابوحنیفه

تقریظ

دپلار له مرگه وروسته ملگرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثر چه اسلام او داسلام نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې نومیرې خو ځلې ولوست او په نتیجه کښې داراته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څیړنو او مطالعوتیرکړې وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغاز گڼل کیږي. بیا هم دغه څو کښې دیوه متجسس او دهغه دپیرو په حیث چه دځوی ولی دیره ټینگه مینه او جذبه ئې هم ملگري ده لیکم.

څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوي، منطق، بدیع بیان، معاني، فقه، وصول الفقه، تفسیر او حدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او د فامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه. دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څو تکمیل یانا تکمیل واړه او غټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب دا خبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائې نه شاعری او لیکوالی ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دپیرو تجربو او علمي ذخیرو سره بیرته غاڼي او نهائې حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

دا کتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شیپو وروستی اثر دی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزیارت له ادا کولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلگیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه (دقوس آخره ۱۳۵۶).

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست او مرگ سره له اذله یوله بله تړلی او ملگری کړی و.

دا کتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومگر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخو باندې ځینې علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاو کړی ویا دا چه ځینې کښې ئې یو ځل محوه کړی اویا ئې بیرته پدغومحوه شوو خطونو دصحت علامې لگولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومیرې چه دڅه دپاره؟

دکتاب دیرې پانې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدی. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر او نظر نه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ماخذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مگر اجل نور مهلت ورنکړي.

دتجدید نظریه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب د فکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مگر له بلې خوا ئې دا هم اراده وه چه دتجدید نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت به ضرورته وگڼي.

ماد کتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې د اصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ. علاوه د دې کتاب د آیتونو له تطبیق نه د قرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم د قرآن د اعراب بوسره برابر کړه ځکه چه د کتاب ایتونه اصلا اعراب گذاری شوی نه و، ماد کتاب د آیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو وارول. دا کتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

- ۱- اسلام.
- ۲- صالح عمل.
- ۳- اسلام او ایمان.
- ۴- د اسلامی جامعه جوړول.
- ۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
- ۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
- ۷- د ظلم مخنیوی.
- ۸- مرسته او تعاون.
- ۹- د فرد جوړول.
- ۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
- ۱۱- د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
- ۱۲- جود او سخا.
- ۱۳- اسلامی تصوف.
- ۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریح او تحقیق.
- ۱۵- د صوفیانو مقامونه او احوال.
- ۱۶- د تصوف طریقې.
- ۱۷- د تصوف مدرسې.
- ۱۸- د تصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
- ۱۹- متکلمین او علم کلام.
- ۲۰- اجتهاد.

د دغو مطالبو نه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شوی دی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شوی دی چه د همدې مطلب یا موضوع د اثبات د پاره لازم او ضرور و. وروسته بیا د دغو مطالبو د عملي جنبې د ښه روښانه کولو او ترسیمولو د پاره د حضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سر بیره دهغوی دهر یوه د ژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی د حیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب د هرې موضوع او هر مطلب د نظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب د پیر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پیغمبر حضرت محمد (ص) او نورو یارانو ټپې ویلې هغه ټپې هم اغسې په ځانونو باندې تطبیق کړيدي. دا کتاب چه د پیر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی تر ټولو زیات د عامو خلکو د پاره ګټور ثابته پېرې او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی و حتی دخپل دین د مزیت نه هم.

په افغانستان کېنې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کېنې څه ليکل شوی اکثر اېه فرايضواو واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کېنې د مسلمانانو اجتماعي و جايبو او مکلفيتونو باندې څه ندی ليکل شوي.

ځينې کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پېچيده وي چه د جامعي ډير لږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلایل او عوامل ولري مگر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه د يوې واقعي يا يوه مطلب په افاده او بيان کېنې دهغې واقعي په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کېنې هم پېښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کېنې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.

د کتاب علاوه تردې چه دخپل متن د هرې موضوع د پاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتنی مطالب ئې هم ټول په نظر کېنې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دابه په پښتو ژبه کېنې او لين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلورولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا د اجتماعي و جايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کېنې عامو خلکو ته يولږ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس و رکړي او پدې وسيله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کېنې خپلو هغودينی و جايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظيف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعي ئې اثر پريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينې او همدري، ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکېنې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی. دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کېنې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعي و جايبو او تکاليفو کېنې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولني افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظيف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات وړباندې ولاړ دي د فرايضواو واجباتو سره يوځای څنگ په څنگ او په مساوي او موازي توگه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د دينداري، دليل او عامل ونه گڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هر بنده سره دهغه د اجتماعي روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه د کتاب ئې لري دادی چه هغه فکراو نظر چه وائي دين بايد د ژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کېنې مداخله ونکړي او يواځې د عبادت په چوکاټ کېنې په مساجدو او کتابونو کېنې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توگه ترديدوي او د اثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کېنې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی د ژوندانه په ټولو مور و باندې کنترول ولري.

د کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډيرو تاريخي پېښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په څرگندولو سره د اثابتوي چه اسلام دخپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون د پاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د ادارې د پاره وضع شويدي او د کتاب پدغه لړ کېنې دهغې اسلامي جامعي خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشریح کوي چه په هروخت او هر عصر کېنې دخپلو پيروانو ددغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډير ښه جوابگوۍ وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کېنې داسې اشاره کړيده:

((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله د نيافته وړاندې کره يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډير صالح خدمتگار په حيث استعمال شو او عدالت و تقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات و چه نظیر ئې بیا چاونه لید.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او ددغه اصل دريښو او نیلوپه وده او انکشاف باندې پوهیدل چه څنگه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله دا کتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده دنورو پیغمبران او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول گڼي او لدغه رهگذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعې اساسات څیري او مطالعه کوي ددغې جامعې د جوړونکو یعنی افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته گوري چه دغه جامعه له څنگه او کومو افرادو نه جوړه شوې وه او بیا کله چه ددغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوي او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیري. یعنی د جامعې څیره او عکس دهغې د افرادو په څیرو کښې گوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راوړي بیا نو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول دهغې حقیقي او واقعي ديموکراسۍ دپاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.

د افرادو او جامعې تر مینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو تر مینځ د توازن رعایت او حمایه، دهغوی د هریوه د منافعو تر مینځ د تصادم مخینوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو تر مینځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا و خوری یا ئې نابود او ختم کړي د اسلامي جامعې د بارزو و خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توگه محوه کړي یا فردی د کتاتوري چه د کتاتور لکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق و گڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لري دواړه د اسلام له نظره منفور دي.

د غلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلودمخه ئې لکه هیولی د ډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یواځني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتوله مینځه و یوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیره ښه صورت راټول او څیړل شوي دي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوبنوی چه په یوې اسلامي ټولني کښې یو ئې نادار او پریشانه او بل ئې دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادی سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادی پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشی، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب گرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعید التی سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوبنوي او په ښه نظر ورته نه گوري.

حکمه چه دپیغمبرانود اوامرو په مقابل کښې سرکشي، ترمرد او نافرمانی همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاره حال طرفداران هم دوی پاتې شويدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو اونورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزده کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ور نه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا ودرشي.

نو حکمه اسلام سرمائې او شتمنی ته ښه نظر نلري البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه دجامعې دخیر او دخلکو دگټې دپاره په کاراچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بدگڼي بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلي نه خونبوي او دا پدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیر ولسي مسلکونه او نظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجراتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي حکمه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملگری کوی دا پدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملي او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خوپه ټولنې کښې غیردفسادله خپرولو نه بله سرمایه گذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیاهم همدا داسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې داجتماعی عدالت تامین، دمسواتو برقراری او دواعی دیموکراسی- تعمیم دی نو حکمه ئې دفتنې، فساد او ظلم ډله منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه ددغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو دمخالف قطب یعنی دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجراتو او اهدافو دپرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملگری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجرات، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم داسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

د ا روش دغه حقیقت ثابتوي چه داسلام د صدرجامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابری او دیموکراسی- دپاره خپل اداری او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی و او دیوه هدف دتامین دپاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکولاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او داسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایی- دتوزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا داسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتار ئې دگفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنی عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعې له جوړولو څخه.

عزیز الرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ كښې بې تعصبه صحيح تحقيق كړې او دمنصف نظر خاوند دی دامني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران دبشریت لارښوونكي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح كښې ستره برخه لري او د جوامعوپه ښه كولو اوسمولو كښې ئې كار او زيار د ډيرقدر وړ دی. دوی ددې دپاره چه نيكي په بدی او حق په باطلو غلبه ومومي، كړ او ونه گاللي، اورو ته غورځول شوي، په كانو ويشتل شوي، په سولې خيژول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډيرنه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت كښې دتكامل او ترقي په لور كاملا يومفيد حركت و چه بشریت ئې وړاندې بيولی او فرهنگ ته ئې لوی خدمت كړيدی، د فرد جوړښت او د ټولني ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه كړيده. په دې كښې شك نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يوپه بل پورې كلک تړون لري. افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادوپه جوړولو كښې مؤثر نقش لري. د فرد درشد او تكامل دپاره ښه جامعه په كارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړيږي. كه د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نوبيا يوپه بل تيري كوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه كې كه فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وكړي نوبيا ځيني افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتوپه وجه ډير پياوړي كيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا كوي چه په دغه صورت كښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان كوي. كه بالعكس فرد بيخي بې اهميته وگڼل شي او د ټولني د قربانۍ گډوډي شي نوبيا د جامعې دروند سيوري په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي كولی. د فرد او جامعې په معامله كښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناك دي او ددغي موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. كه ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي. اسلام د فرد او جامعې په جوړولو كښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم گڼلی، هم ئې د جامعې خیر او مصلحت په نظر كښې نيولی دی، هم ئې يوقوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ كړې چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ور كړي او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ گڼلی دی، هم ئې دشخصيت او استعداد رشد او تكامل ته زمينه مساعده كړې چه افراد د قابليت په صورت كښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيري او فرديت تجلی وكړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلا كولو او ملگري كولو په معنی هم په اسلامي نظام كښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد كښې اسلام موندلی د فرد او جامعې متضادي گټې خوندي كوي او يوله بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو كښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي كړې چه فرد د جامعې په خدمت كښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي گټو مقدم وگانه او شخصيت ئې دخلكو په خدمت كښې وموند.

د اسلام د برياليتوب راز په همدې كښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايشار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينگه اراده پيدا كړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلام كښې د جامعې دخیر او مصلحت دپاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وگرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه گټل وگڼل شوه او په ذهن او شعور كښې ډير لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړې څه به ئې قربان کړي و؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښې دخپله نه وای دایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشینی و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.

پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به دا وي چه
داختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم
کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

محمد صلی الله علیه و سلم

۵۷۰-۶۳۲ م

کله چه د وحې ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غارته ورته او په شپو شپو به ئې
هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیا نې خوبونه دوحی مقدمات وچه د چاپه قول ئې شپږ میاشتي
دوام وکړي.

د عمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راوور دغه
وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله ، شپږ میاشتي او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) داگست
شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اقرآ) امر ورته وشوه چه دوحی آغزو.

چاچه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په
احرارو رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښې (زید بن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.
اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یا ایها المدثر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته دخلکو بلنه شروع کړه او دهغه
خفی دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه
مشرک ولیده چې (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه
سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمې کړ، دالومړۍ وینه وه چه په اسلام توییې شوه.

په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالرقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالرقم
د صفاد غونډۍ په بیخ کښې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یوشمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي و داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبد الرحمن بن
عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبید الله.

د اسلام اظهار:

د خفی دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین
ته راوبوله (فاصدع بما توءمر و اعرض عن المشرکین - الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کیږي
اوله مشرکالو څخه مخ و اړوه.

داهم ورته وویل شوه: (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډیره نژدې قبيله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ دقریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیع زامن،
ابوالبختری دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابو جهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه
د حجاج زامن او داسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

ستا وراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بدو ويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به ياهغه منع کوي او يابه ئې مونږ ته پريږدي او لاس به ترې اخلي، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم دهغه دين ندي قبول کړي. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او دهغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخداي رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داخل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خوبيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگر اولو العزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلي هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولونه زيات مالدار شي، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کيږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالې او غلامان چه قومي ملاتړ ئې نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی و چه د دين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند گانه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينگ ساته. په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې د افرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړي مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سنجيه څومره پياوړې کړه او له څنگه خلکو نه ئې څنگه خلک جوړ کړه؟
دمثال په ډول ددغو څو تنو مقاومت او ټينگ عزم دخاصې يادونې وړ دی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و اودی داميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سرو شگو کښې څښ کړ او درنه تير به ئې په سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پرې ووايي اولات و منات او عزی په خدايي ومني مگر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقیده ئې نه پټوله.

چاچه دمکې معظمې د سره اوړي سره غرمه ليدلې وي هغه پوهيدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت او از او چتول څنگه ايمان غواړي؟

يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډار پرې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې اميه ورته وويل: تافاسد کړيدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه دا خبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

ياسر، عمار بن ياسر او سميه د ياسر بنحّه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی چه عمار، ياسر او سميه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښې ابطح ته بيول او سرې شگې به ئې پرې راړولې چه دغه دين پريرېدي او بيرته پخواني دين ته واورې. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال وليدل نو ورته ئې وويل:

(صَبْرًا آلَ يَاسِرٍ فَإِنَّ مَوَاعِدَكُمْ الْجَنَّةَ) صبر کوی خای موجنت دی. دالنده وينا چه ديوه پيغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه ياسر په دغه سخت عذاب کښې مړ شو او خپل ژوند ئې د عقيدې په لاره کښې قربان کړ.

سميه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابو جهل ورته بد رد وويل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابو جهل په ډيرې بيرحمۍ په فحبيح او وحشيانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړۍ شهیده همدغه سميه د عمار مور ده چه د ابو جهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سميه په دغسې حال کښې هم له ابو جهل غوندي ظالم او قسي القلب سرې نه ونه ويريده او ځواب ئې وروگرځاوه.

ځواب:

وايي چه دی شپږم سرې و چه په اسلام مشرف شو او د قريشوله لاسه په هغوسرو شگو کښې بنخیده چه جوار به پکښې ورته کيدل مگر ځواب په هيڅ صورت چاله خپلې عقيدې وانه راوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اور سرې کړې تيرې هم ايښودل کيدې.

صهيب:

د سنان رومي ځوی صهيب چه دی او عمار بن ياسر په يوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو ته نه و رسيدلی د قريشوله لاسه ئې ډير عذابونه او کړاوونه وليدل او دهجرت اراده ئې وکړه قريشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قريشو ته پرېښود او دی ترينه يوسر او دوه غوږه لارې.

عامر بن فهيره:

رسول الله (ص) لا دارالارم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهيره اسلام راوړ. دی هم د ضعيفانو له جملې څخه و او له ډيرو ستونزو او کړاوونوسره مخامخ شو مگر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ايمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپيره او ازاد ئې کړ.

لبيبه:

د بنی مومل مينحّه هغه وخت مسلمانان شوه چه عمر بن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مگر عمر غوندي يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبه په ايمان غلبه و مومي او د اسلام جذبې ئې مړه کاندې. داهم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و ايمان د قوت يو څو مثال چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه گڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوواو و به گورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شوی دی صالح عمل (وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملگری دی. یعنی بې عمله ایمان او بې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدې نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائی، دمحمد (ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نور کتابونه، ملکې او پیغمبران په حقه وگڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرگه بیا ژوند ته امیدواروي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې د عبادت په توگه سرته رسوي یعنی کلمه وویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوٰة ورکول، حج ادا کول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نورو ئې اثر پریوزي. په تعبدی فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او گټه رسیږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، د صالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه و جایب او تکالیف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوا ئې د جامعې دمفید او صالح غړی په حیث د جامعې اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردی پیدا کوي. که څوک په اجتماعي و جایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او مخص عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یواځې مونځ د دینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم د دین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار او له لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی د خطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایي:

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او د جزا ورځ دروغ گڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رتبي او د مسکین په مرولو کښې له تحریرص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کتبه، دیگی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور گڼل شوی او (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په جبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه كښي خاي ولري او په لاس او پښو ئي عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسي معرفي كوي:

(لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِخَبِيئِهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ-عَنْ أَنَسٍ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) يعنې ستاسو هيڅ يو (كامل) مومن كيدى نشي خو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه گڼي هغه چه دخان دپاره محبوب گڼي يعنې هغه څه چه په خان ئي لوروي بايد په بل مومن ئي هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دى: (الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يَسْلِمُهُ) مومن دمومن ورور دى چه نه پرې ظلم كوي نه ئي يواځي پريږدي او نه ئي ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث كښي راغلي دي: (الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا-عَنْ أَبِي مُوسَى رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) مومن دمومن دپاره لكه بناء داسي ده چه بعضي ئي بعضي تينگوي.

دمسلمان په باب رسول الله (ص) ويلي دي: (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بُخَارِيُّ) مسلمان هغه دى چه مسلمان ئي له ژبي او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه گوري بلكه په اجتماع كښي ئي گوري چه له نوروسره څه سلوك او څه رازويه لري.

وايي چه يوه شاهد حضرت عمر (رض) په مخكښي شاهدي ادا كړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسي څوك راته راو له چه تا پيژني. شاهد يوسړى راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئي و كړه عمر (رض) ستاينوكى ته وويل ته ئي نژدې گاونډى (همسايه) ئي چه مدخل او مخرج ئي درته معلوم وي؟ ستاينوكي وويل: نه! عمر (رض) وويل: په سفر كښي ئي ملگري شوى يې چه اخلاقي مكارم ئي درته څرگند شوى وي؟ هغه وويل: نه! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينار معامله دې ورسره كړيده چه پرهيزگاري او تقوى ئي درته ښكاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب وركړ.

داخل حضرت عمر (رض) ورته وويل: گمان كوم چه په مسجد كښي دې په لمانځه ولاړ ليدلى چه دقرآن په لوستلو ئي هممه او زمزمه كړيده او خپل سر ئي تپت كړى او جگ كړى دى. ستاينوكى وويل: هو! عمر هغه ته وويل: څه لار شه ته ئي نه پيژني او شاهد ته ئي وويل: لار شه بل څوك راو له چه تا پيژني.

له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميري چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد كښي نه گوري په كور كښي، په سفر كښي او په معامله كښي ئي هم گوري او شهادت ئي هغه وخت قبلوي چه عملاً ئي اجتماع ته ښه امتحان وركړې وي. هغه څه چه اسلام ئي په پوره مومن او مسلمان كښي غواړي او خوښه وي ئي په دې آيتونو كښي ئي بيان په ښه شان شوي دي: (لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ: ۱۷۷) نيك عمل يوازې دانه دى چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوي. لويه نيكي دهغه چا نيكي ده چه په خداى او د قيامت په ورځ، په ملكو، په كتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال وركوي سره له دې چه ورته گران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالگرو ته اولگوي ئي دغاړو په ازادولو كښي او مونځ كوي. زكات وركوي او پخپل عهد وفا كوي كله چه عهد وركړي (او خاص گرزوو) صبر كوونكى په سختيو، كړاوونو او په جنگ كښي. دا ډله هماغه كسان دي چه صادقان دي په دين كښي او هم دوى دي متقيان. په دې آيت كښي پس له ايمان له اول مال وركول خپلوانو، يتيمانو، مسكينانو، پرديسيانو، سوالگرو ته او دغلامانو دازادولو دپاره نيك كار گڼل شوى او پس له هغه مونځ او زكات.

دلته د زكات ذكر د انبيي چه يوازې د زكات وركړه كافي نه ده بايد سربيره په زكات نور مال هم په خيريته چارو كښي د حاجت خاوندانو ته وركړ شي. وفا په عهد او په شدايدو كښي صبر او ثبات هم د اصلي نيكي. مهمه برخه ده.

رښتياڼی ايمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټينگه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې د وجود اظهار ونکړې شي ځکه الله تعالی فرمائی:

﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ التَّوْبَةُ آ: ٢٤﴾
ووايه! (ای محمد ه) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سپريدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوگنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا دخدای عذاب ته سترگې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډيره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه گران دي ياد شويدي اوبيا ويل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه دفلاح موجب گرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکيدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله د ايمان په باب وائي: ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ - الْحَجَرَات آ: ١٤﴾
باديه نشينو عربو ويل چه ايمان مو رواړی. ووايه (ورته) ايمان مو نه دی رواړی ليکن ووائي منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ايمان هرڅه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمگړی ايمان څه گټه نلري. الله تعالی فرمايي:

﴿أَفْتُمُونَنَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمُ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ: ٨٥﴾
آيا ايمان راوړئ د کتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کيږئ څوک چه له تاسو څخه د غسې کوي د هغه جزا نه ده مگر رسوايي ده د دنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورگرزول کيږي. داځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترينه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً - البقره آ: ٢٠٨﴾
ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دانه دي چه سپری يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندي ولاړوي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه دخدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.

په اسلامي هیوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او دخدای د احکامو خلاف فيصلې او اجراءات کيږي د غسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای د احکامو چلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي: ﴿فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ - المايدة آ: ٤٨﴾
نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خداى نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ - المايدة آ: ٤٤﴾
اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خداى نازل کړيدی نو دغه گروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري اوبې زړه سپری کامل مسلمان کيدی نشي دخدای په اوامرو او مناهيو کښې دا امر اونهی هم شته چه وایي: ﴿فَلَا

تَخْشَوُ النَّاسَ وَآخِشُونَ، فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَآخِشُونَ - المائدة: آ: ۳ و ۴) نومه ډاریرې له خلکونه او وډارشی له ماخه یوازې له خدای څخه ډاریدل او له خلکو څخه نه ویریدل داسلامی احکامو په تعمیم کښې ډیر زیات دخل لري. د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه گران کاردی چه کله داشخاصو او کله دیوه قوم دښمنی. باعث گزري او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریرې یاله خدایه نه ډاریرې په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډده کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریرې او هم له خدایه نه ډاریرې هغه خو هیڅکله ددغه کار جوگه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتی. دمخنیوي په باب ډیر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي: (وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ اَلَّا تَعْدِلُوْا اِعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰی الْمَائِدَة: آ: ۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰی أَنْ تَعْدِلُوا - النساء: آ: ۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یاستاسې دمور وپلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې. عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یابل مسلمان د مظلومیت په حال کښې وویني او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي: (إِنَّ أَعْظَمَ الْجِهَادِ عِنْدَ اللَّهِ كَلِمَةً عَدْلٍ عِنْدَ إِمَامٍ جَابِرٍ أَوْ دَاوُدَ - ترمذی) لوی جهاد دخدای په نزد عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځایرې. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې دقانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذیب النفس او روحی تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې رینښې لري چه د فرد او جامعی په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرگندې دي.

اوس چه داسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه گورو چه اسلام څنگه جامع جوړه کړه؟ او څنگه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرگندیرې او داسلام پیژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت داسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقاید ئې درلوده یعنی له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشنت او اختلافونه موجود و.

ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرگه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرگ ددهر او زمانې کاردی. قرآن کریم ددغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ - الجاثية: آ: ۲۴) ځینې نور دخدای په وجود قایل وومگر پس له مرگه ژوند ته نه وقایل. نور خلک دبتانو بندگان و اوهرې قبیلې دځان دپاره بیل بت په خدای منلی و.

(ود) د کلب د قبیلې (سواع) د هذیل (یعوث) د مدحج او یمنی قبایلو (نسر) د ذی الکلاع (یعوق) د همدان (لات) د ثقیف (عزی) د قریشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبیلو خدایان و. او تر د غوثو لوی بتانو لوی بت (هبل) و. سریره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا د ملکو بندگي کوله او چا د پیریانو.

اخلاق او عادات په ډیر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قایل، لویې به ئې ژوندی ښخولې، غلامان د حیواناتو په څیر گڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.

په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یوامت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.

د اسلامي جامعې اساس په مدینه منوره کښې کینودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران او فقیران او بل جزئې شتمن او بډایان و چه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.

د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډیرونز دې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته د بیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندې ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.

مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه د مدینې اصلي او سیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هر هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلي.

د مهاجرینو هغه فداکاری چه د اسلام د دین د پاره ئې خپل هر څه د مکې قریشو ته پرېښوده او دوی یوسراو دوه غوره مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبې ئې مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې د اقتصادي گټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.

د جامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تضاد پکښې څه درزنشو اچولۍ.

د انصارو ایثار په قرآن کریم کښې داسې ستایل شوی دی.

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الْحِشْرَ: ٩٠) یعنې دوی محبوب او عزیز گڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجرو ته ورکول کیږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نور مقدم او غوره گڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي. دا آیت هغه حال بیانوي چه ډیر مالونه د (فئې) په صورت یعنې بې جنگه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او د انصار دوو تنو ته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسویه مراعات شي مگر بیاني هم انصارو کښې څه رخه پیدا نکره او د مهاجرو حق ئې مقدم وگانه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه تر شهادت ته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډیر صالح خدمتگاریه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات و چه نظیر ئې بیا چا ونه لید.

د اسلامي جامعي په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخپل او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چټ و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لانه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) دقرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو دپاره وگانه او په عربوپورې محصور پاتې نشو. دقرآن کریم د آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ - سوره انبياء: ١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا - سبا: ٢٨)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِّلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا - النساء: ٧٩) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث اوديوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه دمومنين يامسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کافه لالناس) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بنې آدم دکرامت خاوند وگانه او د (ولقد کرمنا بنی آدم) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربي اوشرقی ديموکراسی کښې ئې مثال نشو موندلی. مونږ وينو اوگورو چه يوزر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندي هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې دبشر دوستی او بشريالني درسونه ډير موندلی شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدي چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا: (خيرُ الناس من يتنعق الناس) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير اوگټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دي: (الناس عيالُ الله وَاَحْسَنُ النَّاسِ اِلَى اللّٰهِ اَحْسَنُهُمْ اِلَى عِيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي: (ايها الناس ان ربكم واحد وان اباكم واحد كلکم من آدم وادم من ثراب ان اکرکم عند الله اتقاکم لا فضل لعربي على اعجمي ولا لابيض على اسود الا بالتقوى) ای خلکو خدای مويودی پلار مويودی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزگار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مگر په تقوی سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داكثریت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو دپاره استعمالیږي او قربانيږي. يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنوقو مونو کښې سږي خوړگی اوس په بل ډول ده او هغه داچه بديان او دقدرت خاوندان ډير خلک پنخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيار په گټه چرچې کوي خو هغوي ته ډير لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بديانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئودالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډيرو جوامعو کښې دحاکمي طبقي په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کریم کښې (مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

۱- (وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ - سبأ: ۳۴) یعنی هرې قريې ته موچه استازې ليرلې بديانو او د نعمت خاوندانوې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف كښې الله تعالى حضرت محمد (ص) په دې پوهوي چه د قريشو د سردارانو او شتمنو په سر كشي او نافرمانۍ مه خوابدي كيږه په هروخت كښې مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله كړيده او دخداي احكاموته ئې غاږه نده ايښې.

۲- (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ - الزخرف: ۲۳) مطلب داچه تر تادمخه هم دهرې قريې شتمنو او آسوده حالو كسانو دخداي هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيكونو زړه لار نه پريږدو او په تاپسي نه ځو.

۳- (وَقَالَ الْمَلَأُ مِنَ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ آلِخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ - المومنون: ۳۳) دلته دهو ديا صالح (ع) د قوم سرداران او مالداران په گوته شويدي چه په آخرت ئې باور نه درلود او په كفر تينگ د آسوده ژوند خاوندان او قوم ته ئې ويل: دى هم تاسو غوندي بشردى هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه خكي چه تاسو ئې خكي.

۴- (وَكَم أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فِتْلِكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تَسْكُنْ مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا - القصص: ۵۸) د پرخله موتباه كړيده قريه چه په معيشت كښې ئې له حده تيري كړى نو دا دي ددوى استوگنځي چه وروسته تردوى پكښې څوك نه اوسيري مگر د پلر كسان.

يعني عياشي او په عيش كښې افراط د تباهي موجب دى.

۵- (قَالَ الْمَلَأُ مِنَ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ - الاعراف: ۶۰) نوح عليه السلام ته ئې د قوم سردارانو او سرگردگانو وويل: مونږ تاپه ښكاره ضلالت كښې وينو.

۶- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَادِبِينَ - الاعراف: ۶۶) هود عليه السلام ته ئې د قوم كافرو سردارانو وويل: مونږ هرگوره تاپه سفاهت كښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې گڼو.

۷- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا لِمَن آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَن صَالِحًا مَّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ - الاعراف: ۷۵ او ۷۶) د صالح عليه السلام د قوم سر كښو اشرفو د قوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتا سو پوهيږئ چې صالح عليه السلام دخپل خداي استازى دى، هغوى وويل مونږ هرگوره دده په رسالت ايمان لرو متكبران وويل مونږ په تينگه دهغه څخه منكر يو چه تاسې پري ايمان لري.

۸- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مَلَّتِنَا - الاعراف: ۸۸) دشعيب عليه السلام د قوم متكبرو سردارانو وويل: اي شعيبه هرگوره به تا او هغه كسان چه په تائي ايمان راوړي له قريې څخه باسويابه بيړته زمونږ دين ته راگرځي.

۹- (وَقَالَ الْمَلَأُ مِنَ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذُرْكُمُ الْهَتَكُ - الاعراف: ۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسى او دده قوم پريږدي چه په ځمكه كښې فسادونه كوي او ستا عبادت اوستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰- (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ - الانعام: ۱۲۳) په دې آيت كښې د (ملا) كلمه په (اكابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنى لري.

الله تعالى وايي په هره قريه كښې مواكابر مجرمان پيدا كړيدي چه پكښې مكر او امكاري كوي. ددوى مكرپه حقيقت كښې له ځان سره دى مگر دوى نه پوهيږي.

له دغواو دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډیر ښه څرگند بېرې چې د قرآن په نظر کښې چې د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان څومره منفور دي.

څوک چې د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهیږي چې په اسلامي جامعه کښې د ممتازې طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هر کلی وایه شي چې تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چې په خپله خدای (ج) وایي: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ** -الصف آ: ۱۰ او (۱۱) ای مومنانو! ایادلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چې نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شی. له خدای سره معامله او تجارت له سراو مال تیریدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شوی دی:

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةَ -التوبه آ: ۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چې ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چې ددوی سراو مال د خدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چې د خدای په حکم به وږي مړوي. لوڅ به پتوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چې دغه کار نکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شري لکه ثعلبه چې قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده: **(وَمِنْهُمْ مَّنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِن آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِّنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُّعْرِضُونَ** -التوبه آ: ۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چې خدای سره ئې عهد کړی و چې که راکړ شي مال هر گوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وگرځیدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چې د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چې همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیابیا کوله حضرت محمد (ص) بیاورته وویل ایادای نه ده خوښه چې زما د قدم نقش تعقیب کړي او په هغه څه پسې هڅه و نکړي چې شکر ئې نشي په ځای کولی. ثعلبه بیبا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چې که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دوامه برکت پیدا شو چې مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دوامه زیات والی راغی چې د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.

څه موده وروسته چې د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راوړسیده چې درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همدغه په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چې دغه خبر ثعلبه ته وروپهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سر ئې خاورې باد کړې خودا هر څه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چې ده زکات لکه جزیه گڼله. وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چې د زکات مال ابو بکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود و گانیه او دغه راز بډای له اسلامي جامعه نه طرد شو.

په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تپت و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُتِمِّكِنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ: ٤) هرگوره فرعون تکبر و کر په ځمکه کښې او وښې گرز او ده ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کره یوه طایفه ترینه وژل ئې دهغوی زامن او ژوندی ئې پرینبودې دهغوی لونی، هرگوره و دی له مفسدانو خخه. غونبتل موچه احسان کیږدو په ضعیفانو باندی په ځمکه کښې او وگرزوو دوی پیشویان او وگرزوو دوی وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هاما ته او د دوی لښکرو ته د بنی اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترینه ویریدل. د آیتونه دا رانیی چه خدای دانه خوښوی چه څوک خلک طایفې طائفې کرې او یوه ضعیفه او ذلیله کرې لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کره او خدای ورته موسی پیدا کرې. که څوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوی ئې او نور لوړوی نوالهی سنت هغه ضعیفان قوی کوی او لوړه ممتازه طبقه پرې تباہ کوی. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافت په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برتری او کهتری احساس محوه کرې و.

که چیرې او س هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کیږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا شناسی د ظواهر و له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي بنودلی. عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېرده دهغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئې لکه یو ستر امانت و گانه او هیڅکله ئې دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادگار پرینبود. هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه گانو ته ئې د امانت په ډول پرینبوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي گڼلی او انساني کرامت ئې د هر بنی آدم د پاره یوشان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راوړی هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ: ١١٠) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ٦) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما اُنسا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ اِلَيَّْ) زه هرگوره تاسو غوندې بشریم و حی راته راځي. یعنی بی لیدینه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کیږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رایه غونبتله او خپله رایه به ئې هم څرگندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه دهغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فردله رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړ او ه خپلو اصحابو سره به ئې تیرې او خاورې راچلولې که دغزا د پاره به ئې خندق کینوده دهغوی په شان به ئې کلنگ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاگانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنگ په میدان کښې له هر چانه زیات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډیر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کرې وه. په داسې فرش به ځملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرگندې وې. د

ارېشوپه ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډير لږ وخت دپاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فتې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډیر څه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیر شوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارگر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې یې برخې یاد ډیرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډیره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

ترده ډیر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنگ کښې ئې د فیصلې دپاره ودراره ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي و گڼل شي او څنگ په څنگ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډیر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدې ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار د عادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً ځولی ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورو نه ډیر پورته گڼل او مریان او موالی ئې ډیر حقیر او ذلیل گڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیره العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بیخې مخالف و او هیچائې توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.

کله چه رسول الله (ص) د مهاجرینو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وگرزاه او ابوبکر (رض) ئې له خارجه ابن زید سره د ورورۍ په تار و تاره.

حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و د مساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې گرځیده و ئې لیده چه خدمتگاران ولاړ دي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتگارانو نه غوره گڼي او سمد لاسه ئې خدمتگاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.

ده د مساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم د غوړیو له خوراک نه ځان پر هیز کړ او دنورو په شان به ئې تیل خواړه.

د تیلو خوراک دی مریض کړ او پوستکی ئې تور و او بڼت دغه کار ته تر هغه وخته ده دوام ورکړ خو چه په بازار کښې غوړي ډیر شوه او هر چا اخیستلی شوه.

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض)) يوه ورځ يوسړی او يوه ښځه د زنا په حال كښې وليدل او قصدئې وكړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري كړي مگر ددې كار دپاره شاهدان په كار او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بي له دينه چه دهغوی نوم واخلي اصحابوته وويل: كه خليفه څوك د زنا په حال كښې پخپلو سترگو وويني ايا كولی شي چه په هغوی حد جاري كړي. حضرت علی ورته وويل: كه ته دهغوی نوم واخلي او بياد خپلې ادعا د اثبات دپاره څلور شاهدان تيرنكړې نو په تاباندې (حد قذف) جاري كيږي. يعنی پدې كار كښې ته چه خليفه بي او يوبل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هركله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونكړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري كړي او نومونه ئې افشا كړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم دخداى له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وكړي او په هغو مواردو كښې چه وحی نه وي موجوده دمو منانو په رايه كار وكړي نه داچه خپله رايه معتبره وگڼي او خپل فكر په نورو تحمیل كړي.

دهجرت په دريم كال چه قريشو درې زره لښكر مجهز كړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه كښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وكړي، رسول الله (ص) ددغه جنگ د طرز او طريقي په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

دده خپله رايه دا وه چه له قريشو سره په مدينه كښې مقابلې وكړي چه دوی په محفوظو ځايونو كښې وي او قريش په لارو كوڅو كښې د مسلمانانو له ضربولاندې وي.

د منافقانو رئيس عبد الله ابن ابې چه دلومړی ځل دپاره د مشوري حق وركړی شوی و هغه هم همدغه مشوره وركړه نور مسلمانان چه په ډير جوش او خروش كښې و دهغوې رايه دا وه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنگيږي او خپل شجاعت په ميدان كښې وښيي.

داكثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زرو تنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره كښې عبد الله بن ابې له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښكر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنگ كښې برخه ناخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنگ ميدان ته ورغی د جنگ نقشه ئې پخپله ترتيب كړه او صفونه ئې برابر كړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښكر په ساقه امكان لري ځكه ئې پنځو س تنه غشي ويشتونكي د عبد الله بن جبیر له امر لاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف كړه چه د دښمنو دا احتمالی هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډير تاكيد وكړ چه مسلمانان غالب شي او كه مغلوب تاسوبه له دغه ځايه حركت نه كوی ځكه چه زموږ برياليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

كله چه جنگ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لكه: ابود جانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو كښې تزلزل پيدا شو او تښته ئې اختيار كړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وكړه غشو ويشتونكو چه دغه حال وليد دهغه ځای ساتنه ئې بي ضرورته وگڼله او د غنايمو په هڅه كښې شوه عبد الله ابن جبیر له يوولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لارل. په دغه وخت كښې خالد بن وليد چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د درې لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبیر له خپلو لږو ملگرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمينو دشا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنگ له ميدانه تښتيدلي و چه دغه عقبې حمله ئې وليده بيرته راوگرزیدل او مسلمانان د غلقت په حال كښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او در رسول الله (ص) مبارك مخ د (ابى قميّه) د تيرې په شديد گذار زخمی شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمكه را پريووت او په دغه وخت كښې در رسول الله (ص) د وژل كيدو او اوزه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لور او از وويل: (الْيَّ عِبَادَ اللَّهِ اَنَا رَسُولُ اللَّهِ) دخداى بندگانو ماته راشئ زه يم دخداى رسول.

ددې غږ په اوریدو نوې حوصله را پیدا شوه او دیرش تنه اصحاب در رسول الله (ص) شاوخوا را ټول شوه او په ډیر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.

دغه دمیدان جنگ چه ډیر لږ مسلمانان له ډیر زیات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه در رسول (ص) درائی په خلاف له مدینې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډیر لوی تاوان ورساوه او در رسول الله (ص) تره حمزه غونډې مهم شخص پکښې هم شهید شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرمانی وه چه غیشو ویشتونکو در رسول الله (ص) له ډیر تاکید سره هم هغه اهم خای پریښود او په غنیمت پسې لاړل.

دا حد په غزا کښې د پیغمبر در ایې په خلاف دم دینې نه بهر جنگ کول او بیاد ده دمو کدا امر نه سرغړول او سنگر پریښودل نبائی چه پیغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بیزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ آل عمران آ: ۱۵۹) یعنی ددوی له گناه څخه تیر شه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره. له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل:

(مُشَاوِرَةُ أَهْلِ الرَّأْيِ ثُمَّ اتَّبَاعُهُمْ ابْن كثير) یعنی در رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی. له دې پورته توضیح څخه به دامطلب ډیر ښه څرگند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې دنا کامی او مشاورینو د غلطی او نافرمانی په صورت کښې هم یولی پیغمبر بیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.

د قرآن کریم دا آیت: (وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ - الشورى آ: ۳۸) له هغو کسانو نه دخدای رضامندی نبیې چه کار ئې مشوره کول وي اوله مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضایې برخه دا اجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون گڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.

په اسلامي شریعت کښې د جرایمو سزاگانې معلومې دي د اسلام اولوالمرحاکم او قاضی مکلف دی چه دخدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کار کښې دضعیف او قوی، دخپل او پردي، دمسلم او غیر مسلم هیڅ فرق ونکړي.

په دې آیت شریف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ - سوره الحدید آ: ۲۵) الله تعالی فرمایي په تحقیق سره مورسولان استولی، له نښو نښانو سره او له دوی سره مو کتاب او میزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قایم شي. په بل آیت شریف کښې وایي: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ - سوره النساء آ: ۵۸) یعنی خدای پاک تاسوته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپاری او کله چه دخلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه دمخه وویل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دین قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دین چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي گڼي او د عدالت په محضر کښې هیڅ راز تبعیض او امتیاز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه دیوه یهودي په دعوي کښې حضرت علی له یهودي سره څنگ په څنگ ودر اوه او عادلانه فیصله ئې صادره کړه.

در رسول الله (ص) په زمانه کښې چه دمخزمي قبیلې دیوي عزیزي کورنی یوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوان ئې دخانداني او قبیلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زید ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

دغه ښځه د شرعي حدله اجرا څخه معافه کړي اسامه که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب و خوچه دا خبره ئې یاده کړه د خدای رسول (ص) زیات متاثر شو او د منبر په سر ئې په خپله خطابه کښې وفرمایل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شریف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کیده او که خوار و غریب به جرم و کړ نو قانون به پرې تطبیق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زمالور (فاطمه) غلا و کړي نوهم به شرعي حد پرې جاري کوم د پیغمبر دغه وینا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو و امر و نو د عدالت په قایمولو مامورو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ - سورت الشوری آ: ۱۵) پیغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امر نه سر و غړوي او د عدالت په خای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښې الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مسقتیم اوسه چه امر درته شوی ددوی د غوښتنو پیروي مه کوه او ووايه! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه د خدای له لوري نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښې عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه گڼل شویده.

په سوره مایده کښې دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ - المائده آ: ۸) مومنان په مجموعی ډول مخاطب کوي او ورته وایي. اوسئ د خدای د پاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکي.

د قوم د بنمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مو واپروي، عدل او انصاف و کړئ عدل تقوی ته نژدی دی. همدارنگه: (وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ - الانعام آ: ۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پیماننه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یوبل آیت شریف کښې مسلمانان په وینا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعایت مامور شوي دي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ - الانعام آ: ۱۵۲) یعنی په وینا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښې وایي: (كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ النساء آ: ۱۳۵) یعنی په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر یا ستاسو دمور او پلار یا ستاسو د خپلوانو په ضرروي.

رسول الله (ص) وایي: (إِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَقْرَبَهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا عَادِلٌ وَإِنْ أَبْغَضَ النَّاسَ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَشَدَّهُمْ عَذَابًا أَمَامَ جَابِرٍ - الشیخان و الترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته د قیامت په ورځ ډیر محبوب او ډیر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډیر مبغوض د قیامت په ورځ او په شدید عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردی آزادي:

فردی آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري. په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام او لوالامریه هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي. په هغو مواردو کښې چه شرعی احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائی نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

هر کله د فرد د پاره د فکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او د حق د اظهار او صحیح انتقاد حق ئې هر چاته ورکړیدی نو د دغه اصل په خلاف شورائې قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هر چاته حاصل دی چه اولوالمرته هم د ښو چارو توصیه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکر صدیق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړي خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوبه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهتر نه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه د حق پیرو وم ما سره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خدای په لار سم یم که هر کله مې د خدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسې وویل: که زه موبې لارې او کور ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او د خدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابر وي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه رېږدیدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه ترلې او د حق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده د غنیمت مالونه ویشل د غنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادر ونه هم وچه هر چاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او دده ځوی عبدالله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو، هر کله چه د خلیفه قدو قامت لوړو او یو څادر ئې د لباس د پاره نه رسیده ځوی ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او د خطبې منبر ته و خوت خلکو ته ئې وویل: (أَيُّهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا) یعنی اې خلکو! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید او وئې ویل: (لَا سَمْعَ لَكَ عَلَيْنَا وَلَا طَاعَةَ) یعنی نه ستا او روانه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وویل: د لباس دې له کومه کړي، یو څادر خو ستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورو نه زیاته برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړي.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل اوس ستا خبرې او رو او اطاعت دې کوو. له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې د ښو توصیه او له بدو څخه د منع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سپری په لار کړي او د ښو رهبري ورته وکړي.

د دغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه گانو هم ځانونه مستثنی نه گڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توگه رسولی او د حق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و، وائې چه د حنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفه القلوب) ئې هم په ځینو بخشونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعْدِلْ يَا مُحَمَّدُ فَإِنَّكَ لَمْ تَعْدِلْ) یعنی اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړي، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سپری خپله خبره بیا تکرار کړه، دا ځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَيَحَاكُ فَمَنْ يَعْدِلْ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ) یعنی افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه گانه او غوښتل ئې چه هغه سپری تادیب کړي مگر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غمښتل چه د دغسې ویناو ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

د عقیدې آزادي په اسلامي جامعه کېښې دهر چا حق گڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامي عقیده جبراً ومني.

په قرآن کېښې راغلی دی: (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ: ۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کېښې نشته په تحقیق سره هدایت او گمراهی سره بیل شوي دي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقې پاتې کېږي.

په بل آیت کېښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ -يونس آ: ۹۹) آیا ته خلک مجبوروي چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت گڼل کېږي او گڼل شوی، سپری کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړی اوله خپله حقه تیرشي مگر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په و جایو کېښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیایيائي توصیه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کېښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت گڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ -سورت التوبه آ: ۷۱) مومنان او مومنانې یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي. په دې وظیفه کېښې نارینه او ښځې یوشان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي اوله بدو چارو څخه ئې راوگرزوي.

دامر معروف معنی یواځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه د رهبري او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کېښې بدو ته په بد ویلو علاوه د ممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ -ال عمران آ: ۱۱۰) اسلامي امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کېښې بهتر امت یاست چه دخلکودپاره رایستل شوي ئي دنیکو کارونو امر کوئ اوله ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ: ۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي اوله بدو کارونو ئې راوگرزوي او همدوی دي رستگاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندگان رانښی نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ: ۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورغ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بېره کوي په نیکو کېښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنيوي کښې وايي: (مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَهُوَ أضعفُ الْإِيمَانِ - الشَّيْخَان) که له تاسو څخه کوم يوه د چا ناوړه عمل وليد په لاس دې منع کړي که داسې له لاسه نه کيده له خپلې ژبې نه دې کارواخلي که داسې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترينه کرکه وکړي او ډير ضعيف ايمان همدغه دی.

د ظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حيوان باندې وي په اسلام کښې ډير بد گڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنيوی او د ظالم لاس له ظلمه لښلول هغه لوی جهاد دی چې اجرې ډير زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمَسُّكُمُ النَّارُ هود: ١١٣) چاچه ظلم کړي ډير لږ ميل هم ورته مه کوئ چې او ربه مو وسوزوي. هر کله چې ظلم کوونکی ته ادنی تمایل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنگه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً - الانفال: ٢٥) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چې يوازې ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نورو ته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چې په يوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړي وي او نورو اقلان نصيحت هم ورته نه وي کړي او نه ئې خپله کرکه څرگنده کړي وي نو دغه فتنه يوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پيدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) وييلي دي چې له رسول الله (ص) څخه مې ارویدلی دي چې ويل یی: (إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ قَلَمَ يَأْخُذُوا عَلَى يَدِهِ أَوْ شَكَ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ) معنی داچه که خلکو وليده چې ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژرده چې عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

داهم در رسول الله (ص) قول دی: (مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا سَلَطَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ) څوک چې له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

داهم نبوي حديث شريف دی: (أَنْصُرُ أَحَاكَ ظَالِمًا وَمَظْلُومًا) يعنی له خپل ورورسره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چې د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چې بايد له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنگه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعيفان د زور ورو ظالمانو له منگلو خلاصول اوله ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضى نشی کولی چې د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې د دې آيت حکم ډير صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا - النساء: ٧٥) څه دي تاسولره (يعنی په تاسو څه شوي) چې نه جنگيږئ دخدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چې دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرو او بنځو او کوچنيانو څخه چې وايي: اي پروردگاره! وباسه مونږ له دغه قريې څخه چې اهل ئې ظالم دی. په يو بل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چې مقابلې او مقاتلې ته واوړي او خپل انتقام واخلي: (أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ - الحج: ٣٩) اجازه ورکړ شویده هغوته چې (نور) له دوی سره جنگ کوي د دې لامله چې په دوی ظلم شویدی او الله د دوی په نصرت هم گوره ښه قادر دی.

وگورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ايښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چې په مسيحي دين کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چې د اسلامي اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

د ظالمانو په مقابل کېنې ډیر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کاردي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

د امطب پدې آیت کېنې ډیر بڼه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا - النساء: ۹۷) هر آئینه هغه کسان چه روح ئې پرېنښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کېنې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کېنې وئ وایې و مونږ ضعیفان په ځمکه کېنې. وایې آینه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړې وای ددغې گروهه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماوی ده.

وگورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماوی ده.

د تجاوز او تعدی په مقابل کېنې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایې:

(فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ - البقره: ۱۹۴) څوک چه تعدی وکړي په تاسو تعدی وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدی کړیده.

انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدی جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کیږي.

د چا بدې ښکاره کول او عیبونه ئې څرگندول یعنی غیبت په اسلام کېنې منع دی (ولا یغتب بعضکم بعضاً) مگر مظلوم ته دا حق ورکړ شوی دی چه د ظالم بدې ښکاره کړي او په جهرو رته بد ووايي:

(لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ - النساء: ۱۴۸) نه خونبوی خدای د بدې خبرې څرگندونه مگر هغه چه پرې ظلم شوی دی.

د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث د اثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کېنې دانشته چه که چا په یوه مخ په څپیره ووهلې خپل بل مخ ورواړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړی دی اسلام البته دعغوي درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خود عغوي معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او د ظلم تحمل کوي عفو نه ده بلکه مجبوریت دی. عفو هغه څوک کوي چه د انتقام اخیستلو قدرت لري او د لاس بریدلو په صورت کېنې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راوولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کېنې یوله بله ملگرتیا او د مرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کېنې ئې په ډېر اهتمام بیایا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کېنې موجود دي. الله تعالی فرمایې: (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ

وَالْتَقَوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ - المائده: ۲) او مرسته وکړئ په نیکی او تقوی کېنې او مرسته مه کوئ په گناه او ظلم کېنې. د تعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سرې باید له نورو نه هېڅ راز مرسته ونه سپموي یعنې په ښه لاره کېنې او په ښو چارو کېنې.

که څوک په گناه، تعدی یا تجاوز کېنې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (أَيُّمَا أَهْلَ عَرِصَةٍ أَصْبَحَ فِيهِمْ امْرَأَةٌ جَاءَتْ فَقَدْ بَرَّتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْمَسْنَدُ الامام احمد بن حنبل).

ددې حدیث شریف لڼد مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.

یو بل حدیث دی: (مَنْ كَانَ مَعَهُ فَضْلٌ ظَهَرَ فَلَیُعِنَ بِهِ عَلَى مَنْ لَاطْهَرَهُ وَمَنْ كَانَ لَهُ فَضْلٌ زَادَ فَلَیُعِنَ بِهِ عَلَى مَنْ لَزَادَهُ مُسْلِمٌ، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیان او دسړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمونو سره کمک وکړي.

اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي. دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى).

یعنی دمو منانو مثال د دوستی، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او نارامی ټول وجود په درد او نارامی مبتلا کیږي.

که درآفرینش زیک جوهر نند
دگر عضوهارا نماند قرار

بنی آدم اعضای یکدیگر نند
چو عضوی به درد آورد روزگار

د تعاون په برخه کښې د مالی مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده د مال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال بنسندل دایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم د زکات په صورت په بدایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیر لوړ مقام لري. علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالی مرسته دیوه حق په حیث د شتمنوپه ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.

دا حدیث شریف: (إِنَّ فِي الْمَالِ حَقًّا سَوَى الزَّكَاةِ - ترمذی)

دامطلب ډیر ښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسوی له زکات نه په مالونو کښې د فقیرانو او مسکینانو حق شته چه بدایان ئې باید ادا کړي؟

په قرآن کریم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سایل او محروم حق تثبت شوی دی.

الله تعالی د متقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - الذاریات: ۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالگرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج: ۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شوی دي چه ددو زخ اور هغه کسان غواړي چه شایې اړولی او اعراض ئې کړي، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي..... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثناشو وکسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالگرو او محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه د انبسی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چاق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بدایان په داسې طریقې ادا کړي چه احسان بارول او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین ادا کوي. داهم دالله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى - البقره: ۲۶۴) ای مومنانو! مه ضایع کوی خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه ډیر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه خومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې د آیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ - البقره: ۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا ينفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ - التوبه: ۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره اوسپین زراو نه ئې نفقه کوي دخدای په لار کښې نوزیري ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زیات څه نلري او په بدایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه دکفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او دنورو تعاون ته اړ کیږي. که دغه مرسته وکړي نوبیاد پاک خدای ددې ستاینې وړ گړځی چه فرمایي: (وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ - الحشر: ۹) او مقدم گڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دایثار له مخی ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد گڼل شوی او دخدای په نزد ډیر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نویوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله گڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا - الحديد: ۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هر څوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مگر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې بڼی چه خدای ئې پوروی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرَضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي! قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُوذُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنْ عَبْدِي فُلَانٌ مَرَضَ فَلَمْ تَعُدَّهُ؟ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ؟ يَا ابْنَ آدَمَ! اسْتَطَعَمْتِكَ فَلَمْ تَطْعَمْنِي! قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ اطْعَمْتُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ اسْتَطَعَمَكَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تَطْعَمْهُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ اطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَهُ ذَلِكَ عِنْدِي؟ يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَسْقَيْتَكَ فَلَمْ تَسْقِنِي! قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ اسْقَيْتَكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تَسْقِهِ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ لَوَجَدْتَهُ ذَلِكَ عِنْدِي - رواه مسلم) یعنی الله تعالی د قیامت په ورځ وایي ای بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلي. بینادم وایي ای زما ربه څنگه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یی. خدای ورته وایي: ته خبر نه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تائی پوښتنه ونکړه آیانه پوهیدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بینادم وایي څنگه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي: آیا ته معلومه نده چه له تانه زما فلانې بنده طعام وغوښته او تا ور نکړ آیا ته نه پوهیدی چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. ای بنیادمه مادر نه اوبه وغوښتې او تا رانکړې، بینادم وایي ای ربه څنگه به می اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي له تانه زما فلانې بنده اوبه وغوښتې او تا ور نکړی که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ: ۲۶) ورکړه د قرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرت ته. یعنې خدای پاک دغه کسان د بډایانو په مال کښې د حق خاوندان گڼي او ددوی حق ترینه ددوی د پاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو د حق غاصب ورته ویلی شو. په قرآن کریم کښې څو څو ځله امر شوی دی چه د خدای په لاره کښې مال و بنسندئ او دغه کار جهاد بلل شوی دی مگر دغه مال بنسندل د قرآن کریم په ژبه تجارت گڼل شوی دی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ: ۹ او ۱۰) ای مومنانو آیا دلالت و کړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له درناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیر دی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر گټور تجارت دی په ظاهر ئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله د هر چا په گټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (السَّاعِي عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمِسْكِينَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلِ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ - شیخان و الترمذی و النسائی) څوک چه سعی کوي د کونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه د بیوزلو خدمتگارانو د بینوایانو مرستیال له مجاهدینو او هغو کسانو سره برابر دی چه د شپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

د خیر او ثواب کارونه ډیر دي مگر دهغه شی اتفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایي: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ: ۹۲) یعنې هیڅکله به ونه مومئ د خیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته گران وي.

مطلب دا چه د نیکی او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او د خدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی تر څو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت. ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه و جلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو د خیر د پاره قربان کړي چه د خیر او نیکی کمال ته ورسېږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره گرځي او معاونت ورسره کوي بنائئ چه په ظاهره دا د ځان د پاره حقارت و گڼي مگر د خدای په نزدلدي نه لوی عزت نشته او د بل د خیر د پاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري. دا اسلام په ډیرو احکامو کښې د یوې بڼې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملگرتیا اصلي منظور دی او دغه منظوریه اجمالی او کلی ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شوی دي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ: ۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیگڼو ئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختی له منځه وړي او ټولې خونښی یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیگڼه په خاص ډول خپلوی ټینگوي او د اتصال رشتې تقویه کوي.

همدارنگه فحشاء، منکر او بغي ټول مفاسد او رذایل او مظالم احاط کوي او د غوډرې شيونونه ځان ساتل د جامعي د اصلاح او فلاح موجب گرځي. د تعاون په باب د احديث ډير جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَنْ نَفَسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَىٰ مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ - عَنْ ابُو هُرَيْرَةَ - أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ) څوک چه لري کري له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لري کوي خداى له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني را ولي په هغه چا چه په تنگسه کښي وي خداى پرې په دنيا او آخرت کښي اساني را ولي.

څوک چه د مسلمان پرده وکړي خداى ئې په دنيا او آخرت کښي پرده کوي. الله تعالى له بنده سره معاونت کوي تر څو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښي بهتر گڼي چه خلکو ته ئې گټه او فايده رسيږي (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښي رسول الله (ص) وايي: (الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَيْهِ إِذَا هُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَيْهِ إِذَا هُمْ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَةَ بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ) هغه مومن چه خلکو سره گډون کوي او دخلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دى چه خلکو نه گوبښي او سى او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزو او ځاني نه خوښوي او له نورو سره گډ او سيدل غواړي له نورو سره گډ او سيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوي احاديثو کښي ډيره زياته راغلي ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترينه غلط تعبيرونه کړي او ويلي ئې دي چه د اسلام دين دنورو اديانو په شان داستعمارگرو او استعمار چيانو گټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د د اديانو او د قدرت دخاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامى ته ئې غاړه کيږدي يعنى په دنيا کښي هر راز بد بختى او بې عدالتى په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښي له خدايه وغواړي. د دوي په عقیده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوى د اسلام ضد اسلام گڼلي او د قرآن په واضحو او صريحو احکامو ئې سترگې پټي کړيدي. دوى دې ته نه دى کتلى چه حضرت محمد (ص) او دهغه خليفه گانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښي څه وکړه او د جهادونو معنى څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښي ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښي د مقاومت او ثبات معنى لري چه بايد د جهاد په ميدان کښي وښودل شي او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښي مومنان او مسلمان دريغ دمخه هم څرگند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوى او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنى د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کریم کښي وگورو چه په څه معنى استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلي ده.

په سورة البقره کښي دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ آ: ١٧٧) د ا معنى لري چه په سختيو، کړاوونو او د جنگ په ميدان کښي صبر کوونکى او ميدان نه پريښودونکى د نيکانو او صالحانو په ډله کښي خاص او ممتاز مقام لري يعنى په جهاد کښي ثبات او مقاومت صبر دى. په بل آيت کښي:

(وَلَتَبْلُوَنكُمْ حَتَّىٰ تَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ - محمد آ: ٣١) الله تعالى فرمايي: په تاسو باندې زمينست کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنى ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وگورئ! صابر د مظلوم صفت نه دى د مجاهد صفت دى او د قهرمانى مفهوم پکښي نغښتى دى.

همدارنگه د صابرانو ذکر په دې آیتونو کېښي: (كَمْ مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - البقره آ: ۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِثَّةِينَ - الانفال آ: ۶۵) دامطلب نور هم ډیر بڼه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډیر وسره جنگیږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو ډیر مومي. صبر یعنی د ایمان قوت چه اقلیت په اکثریت باندی غالب گرزوی او د اسلام په تاریخ کېښي ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کېښي صبر له عزم سره ټول شوی او داوا العزمو صفت گڼل شویدي (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ: ۳۵) هغه قرآني تعلیم دی چه د صبر مقام او منزلت ډیر وي او دشجاعت او شهامت مظهر ئې گرزوي.

سره له دې که څوک د صبر په معنی نه وي پوه شوی یائي ځان نه وي پوه کړی د اسلام گناه نه ده د فهم گناه ده یا د عناد. په اسلام کېښي که صبر د اذیت او ضرر قبولولو په معنی راغلی لکه په تیر شوي نبوي حدیث کېښي چه هغه څوک بهتر و گڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذیت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذیت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه گوبښي گرځي او منزوي کیږي.

په دغسې مواردو کېښي د اسلام مطلب دادی چه انسان باید دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کېښي ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري یوڅه ترخه هم ورسره وي او د عسولومچي هم بې نیشه نه وي.

سړی باید د جامعې د آزار په مقابل کېښي د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصیبتونو کېښي صبر او په خوښیو کېښي صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډیر ضرورت لري او بیخی بی صبره سړی په جامعه کېښي ځای نشي نیولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کېښي تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حیثیت او اعتبار وساتي مگر له جامعې نه د بیلیدو او گوبښي کیدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پریږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه نا جوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً یو دبل مقابل گڼل کیږي خو د مقابلې د تور او سپین مقابلې نه ده. که څوک وغواړي چه دیوې جامعې نوعیت او کیفیت ځانته معلوم کړي و دې گوري چه جامعه له څنگه افرادو جوړه شویده یعنی د افرادو څنگه والی د جامعې په څرنگوالی کېښي دخل لري. همدارنگه د افرادو په جوړولو کېښي د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنگه جامعه، څنگه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته د معلوموي چه اسلام څنگه جامعه جوړول غواړي و دې گوري چه اسلام څنگه افراد جوړوي او دشخصیت په جوړولو کېښي ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کېښي فرد د حق خاوند، د ارادې خاوند او د حیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړ شوی د پت او عزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین و تحقیر ئې جرم و جنایت یا اقلًا قباحت گڼل شویدی. دی د مالکیت او مشروع فعالیت حق لري او د انتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کار کولی شي، د نظام په جوړولو او د زمامدار په ټاکلو کېښي دده رایه معتبره ده او په اجتماعی چارو کېښي ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کېښي یوه مسلمان او یوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یا کافرانو یوه جماعت یا دیوې کلا یا دیوه ښار خلکو ته امان ورکړي نو بیا هیڅ یو مسلمان له هغوی سره

د جنگ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مگر په هغه صورت کېنې چې دغه امان ورکول د مسلمانانو د پاره د فساد موجب وي نو بیا دغه امان ورکړه ردیدلی شي. په دغه صورت کېنې که پخپله امام او اولوالمرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم او ستر حق چې اسلامي او شرعي قانون د مسلمان هر فرد ته ورکړی د فرد موقف په اسلامي جامعه کېنې ډیر لورې نیی چې نظیر به ئې د دنیا په قوانینو کېنې نه وي موجود یوازې همدغه یو حکم کافی دی چې د فرد اهمیت په جامعه کېنې و نیی او د فردی اعتبار وزن و ټاکي. همدارنگه په اسلام کېنې فرد ته د شهادت حق ورکول او په میراث کېنې ورته په حق قایلیدل دا ثابتوي چې اسلامي نظام فرد ته ډېره اعتناء لري. په فردی حقوقو کېنې ځینی حقونه چې اوس په دیموکراسی نظامونو کېنې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډیر دمخه افرادو ته ورکړیدی او د انسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.

په دغو حقوقو کېنې کوم حق چې په اسلامي لحاظ ډیر دقت وړدی او له ډیر غور نه پکېنې کار اخیستل شوی هغه د مالکیت حق دی چې بنيادي حیثیت لري او د حقوقو مور ورته ویلی شو. همدغه حق د فرد په سرنوشت او د فرد په مادي او معنوي جوړښت کېنې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چې دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت او مالی سیاست په اسلام کېنې:

انسان چې انسان شوی او لږ غوندې په څه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډیرولو فکر او مینې ئې په زړه او دماغ کېنې غځونې کړيدي.

له هغه وخته چې ابتدائي انسان له ښکار نه کار ته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ او د مال غوندو ولو او ساتلو په فکر کېنې شو. د مالکیت احساس را پیدا شو او وده ئې وکړه، د مال مینه ورو ورو زیاتیده او د انسانی حرص سترگې ورځ په ورځ وږې کیدې.

مال که له یوې خوا د انسان حاجتونه او ضرورتونه پوره کول نو له بلې خوا ئې حسادتونه او رقابتونه راپارول او د مال په سر د ښمنۍ او جنگونه شروع شوه. په مال کېنې د خیر او شر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا د مال او مالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او د مالکیت په ضد د مبارزې فکر پیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو د کارکوونکو په مورد کېنې د ملکیت دلغوه کولو آواز او چت کړ او مسیحی دین مال د بشري جامعی د فساد منشا او د شرارت تومنه وگڼله.

د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کېنې مال دفتني په نامه وبلل شو او د انسان د ښمن ورته وویل شو. مگر په همدغه کتاب کېنې ئې ډیر ښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام د مال دواړه جنبې په نظر کېنې و نیولې او عیب و هنر ئې دواړه پکېنې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته د مالکیت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قیود او شرطونه کیښودل.

اسلام د بشري حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترگې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کېنې و نیوله مگر د مال په لرلو او راغونډولو کېنې ئې افراط بدو گانه او حدود ئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چې د انسانی غرایزو په مخکېنې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مگر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پریردي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چې د انسان په خټه کېنې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

د مال او مالکیت په مسئله کېنې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، د قرآني احکامو له مخې د مالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چې افراد پکېنې د جماعت په وکالت د جایز

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. يعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ کې نشي لگولی.

قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان گڼلی نه داصیلانو په حیث يعنی اصلی مالکان کې نه دي بللی.

وگورئ! په سورة حدید کې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ الْحَدِيدِ آیت: ۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه گان گرزولی یاست.

په سورة نور کې د آیت: (وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النُّورِ آیت: ۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کې چه مال د خدای ورکړه گڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کې چه ظاهراً خپلو عاریتې خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږي بیا هم یوازې د دوی نه دي. محروم و نه طبقه او سوا لگروم پکښې حق لري يعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بډایانو په مال کې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.

په سورة الذریت کې چه د متقیانو حال بیانېږي نو د مال په برخه کې دوی پدې ډول معرفي شوي دي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) يعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړيدي او په مالونو کې کې چې علاوه په زکات سوا لگروم محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کې بد گڼلی او دامطلب د سورة حشر په دې آیت کې دیر ښه څرگند شوی دی:

(مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ الْحشر آیت: ۷) يعنی هغه مال چه بې جنگه دفتی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربى، د یتیمانو، مسکینانو او د لارویو پر ديسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کې د مال د توزیع غایه د اښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاء طبقه ډېره پیاوړې نشي. يعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامي امت کې ډیر تیت و پاس منیخ ته راشي. غنا او بډایي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کې صریحاً منع نه ده او هر چاته دا حق ورکړ شوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.

مگر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظوره ښه څیر شي هغه پوهېږي چه شیشگی که حلال دی شکل ئې دمردار دی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقي چه اسلام منع کړيدي لکه سود خوړي، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور د اتول د فاروني بډایي په مخکښې بندیزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د فارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کې له بخل و امساک نه کار واخلي او په خیریه چارو کې سترگې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالمرته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو دمړولو او ژوند ښه کولو دپاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئي دپاره له اغنیاءو سره فقیران د هغوي په مالونو کې شریک او سهیم کړي ځکه یې وویل: (نُطْعَمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ حَتَّىٰ إِذَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ شَيْئًا ادْخَلْنَا عَلَىٰ كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ مِثْلَهُمْ مِنَ الْمُحْتَاجِينَ وَمَا نَزَالَ نَفَعَلُ ذَلِكَ حَتَّىٰ يُطْعَمَ الْمُسْلِمُونَ جَمِيعًا) يعنی مسلمانان به له بیت المال څخه مړو او چه په بیت

المال کښې څه پاتې نشي د بډایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان نښاسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په گډه ماږه شي.

په اسلام کښې د مالکیت په باب د آیت هم د جدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت: ۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیږی ورکړی د همدغه آیت په استناد او دنبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذر غفاري د قارونیت په ضد په تبلیغی مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړ شو او لاریو خاورو ته وسپاره. دا بوذر او یوشمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه د حضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دا بوذر تبلیغ چه څومره په شتمنو او بډایانو بد لگیده هغومره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل. حضرت علی او ابو ذر په دې عقیده و چه دیوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جایز کار دی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.

په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده گڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنگسه کښې ژوند وکړي. (حُذْمِنَ اغْنِيَاءَهُمْ وَرَدُّوا إِلَىٰ أَفْقَرَائِهِمْ) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ أَنْ تَبْدُلَ الْفِضْلَ خَيْرًا لَكَ وَأَنْ تُمْسِكَ شَرًّا لَكَ - مسلم و ترمذي) یعنی اي بنيادمه! که مال وښنډې خیردې پکښې دی او که ئې وساتې درته شردی. همدارنگه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَا رُزِقْتَ فَلَا تَخْبَاءَ وَمَا سُئِلْتَ فَلَا تَمْنَعْ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ لِي بِذَلِكَ؟ قَالَ: هُوَ ذَاكَ أَوِ النَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وویل د ابه زما دپاره څنگه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان او یا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې د احديث نقلوي: (أَيُّمَا أَهْلٍ عَرِصَةٌ أَصْبَحَ فِيهِمْ أَمْرٌ وَجَاءَ يَعْأَفَقْدَ بَرِيَّتٍ مِنْهُمْ ذَمَّهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنگ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد گڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند او دعیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسیري او مزې چرچې پکښې نه وي د آسوده حالۍ په غندنه کښې يو علت چه قرآن په گوته کړی هغه دادی چه مترفينو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع تینگ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي.

د بشري تاریخ له مطالعې نه هم دا پته لگيږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شوي دي. اوس خلک پدې هم پوه شوي دي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم ډیر خطر ونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفينو یعنی دعیاشانو او آسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړيږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ أَلَمْ يَخْلُقْهُ إِلَّا نَسْفًا مَرْمَرًا يَوْمَ يُنْفَخُ الْأَشْفَاءُ وَنُفِخَ فِي السُّنُونُوفِ أَلَمْ يَخْلُقْهُ إِلَّا نَسْفًا مَرْمَرًا يَوْمَ يُنْفَخُ الْأَشْفَاءُ وَنُفِخَ فِي السُّنُونُوفِ) (په تحقیق سره انسان سرکشې کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينی. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشۍ باعث گزري. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت: ۲۷) که چیرې خدای دخپلو بندگانو روزي پراخه کړې وای هرگوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندي له ضرورته زیات ولگوي او له اسراف و تبذیر څخه کار واخلي.

پاک خدای وایي: (وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الْأَسْرَاءِ آیت: ۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته دهغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مېزرین بیشکه د شیطانانو وروڼه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، خکئ او اسراف مه کوی اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوز دی په حریمانه ډول خوراک او خکاک او بیخایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت ئې نظر ونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان ورینمنې جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او ورینمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه دغه کمیس له گریوانه ترلمنې پورې څیرې کړ او ددغسی معتبر او ډیر شتمن صحابی ځوی ئې هم پرینبند چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورو نه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چا ترینه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی او بله داوړي دپاره او دوامره څه چه د حج توبنه شی زما او دزما عیال قوت باید د قریشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملي څخه یو تن یم څه چه نورو ته رسیږي ماته به هم رسیږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنگه دده د غوره اصحابو ساده او بې عیسه ژوند چه د مجبوریت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په ناز و نعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې دنورو دپاره پیدا شوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم دنورو په شان تیل خواړه او د تیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنیا مال، زیب وزینت او عیش و عشرت ته په حقارت وگوري او مینه ورسره پیدانکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پریردي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پیدانکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانی ته چمتو شي.

اسلام دخپلو پیروانو د تنظیم او ادارې، د تهذیب او تربیت دپاره دوه وسیلې په کا و اچولی، تشریح او توجیه ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مگر دیانتاً منع دی د شریعت او دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریحي جنبه او توجیهي جنبه یوله بله بیلېږي.

تشریحي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کیږي لکه زکات چه که څوک ئې له ادا کولو انکار وکړي او لوالامر ته د احق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملا وتړي، په توجیهي لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه د صدقاتو او خیراتونو له لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لار کښې مصرف کړي او دخیر و احسان نمونه او مثال شي.

توجیهي احکام د تشریحي احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو او رهبرانو کار دی. په اسلام کښې ښه او بد، حلال و حرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلاً پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کار دی مگر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سپری له نورو سره گډون کوي او دخولې بوی

ئې نور په عذابوي په ممنوعاتو كېنې شميرل كيږي. د تقوى او رياضت خاوندان د جايز او ناجايز په تشخيص كېنې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

د عامو مسلمانانو تقوى همدغه ده چه پر دى حرام مال ونخوري اوله كبيره گناهونو څخه ځان وساتي. د زاهدانو تقوى داده چه پخپل حلال مال هم ځان مورنكړي او د نفس د تزكيې او د روح د تصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائې ډير كم كړي.

هغه بډايي چه د حرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلي او فرايض و واجبات پكېنې نه وي ترك شوى شرعاً منع نه ده.

د رسول الله (ص) په اصحابو كېنې هم اغنياء موجودولكه حضرت عثمان غنى، عبد الرحمن بن عوف او وروسته بيا طلحه او زبير ياداسې نور، مگر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبكر، حضرت عمر او حضرت على او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو كېنې حساب شي. دوى به د اربشو په ډوډى هم ځانونه نه مړول او د مترفينوله اسوده ژوند څخه ئې كركه كوله.

داكارپه اسلام كېنې اجباري نه دى اختياري دى. اسلام هغه دين نه دى چه دبشري فطرت او انساني غرايزو په مخكېنې سد شي او بيخې ئې بنده كړي. اسلام د بشري او عالمي دين په حيث په خلكو باندې عسراو حرج نه راوړي. (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا - وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ - يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶ او ۱۸۵) دا هغه آيتونه او قرآني نصوص دي چه د اسلامى قوانينو اساس ئې گڼلى شو. پدې آيتونو كېنې له وسع نه زيات تكليف له اوږو څخه اخيستل شوى او په دين كېنې حرج نفى شويدي خداى نه غواړي چه پخپلو بندگانو عسراو سختي راوړي. د قرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنْسَ نَفْسِيكَ مِنَ الذُّنُوبِ الْقِصَصِ آيت ۷۷)، (لَمْ تُحَرِّمْ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التَّحْرِيمِ آيت ۶۶) هغه حياتي درسونه دي چه د صحت او قوت ووقايه وروپورې ترلې ده او سرى له دې څخه منع كوي چه خپله دنيايي برخه هيره كړي ياپه ځان باندې دخداى حلال حرام كړي.

رسول الله (ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه و او هره شپه به ئې په نفلونو سباكوله مخاطب كړ او ورته ئې وويل: (.....) وَلِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ وَلِبَدَنِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ وَلِزَوْجَتِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ.....) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې دربان دې حق لري، او بنځه دې دربان دې حق لري. لكه چه په عبادت او رياضت كېنې افراط منع دى او رهبانيت نفى شويدي دغه شان په صدقاتو كېنې هم خپل ټول مال صدقه كول او دپولى ټك ته كښيناستل ښه كار نه دى. كه څوك خپل ټول مال صدقه كړي او ځانته هيڅ پرې نږدې. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت: ۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئې خلاصه په تمام خلاصوالى چه كښېنې ملامت شوى او درمانده.

پاك خداى هغه كسان ستايلى دى چه د مال په انفاق كېنې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنى هغه كسان چه مالونه نفقه كوي نه اسراف كوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونكى.

د ژوند په چارو او انساني اعمالو كېنې اعتدال ساتنه په اسلام كېنې يومهم اصل دى چه ښه او بد په همدغه معيار سنجول كيږي او د اسلامى اخلاقو اساس گڼل شويدي. د اسلام جمالى خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب كوي او سړيتوب صيقلوي.

د اسلامي تعليماتو غايه اسلامى تربيه ده چه په اسلامى اخلاقو پورې ټينگ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو كېنې ئې نقش ډير څرگند دى.

د اسلام رښتياڼي ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت ئې دانسانیت دلور و مدار جو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې د غره ختل وگڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه گردی، تامينیږي او په ټیټو غرونو کښې په گرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مگر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښيي هغوی دلور و غرونو لور و خو کومه څیښي او تاریخي یادگار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وگڼئ چه دانسانیت ډیرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن گرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامي اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کیږي معنا یې دانه ده چه دده ټول خوبیونه او عادتونه دستایني وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لور په مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو ئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مگر له ډیرو فضایلو او محاسنو سره ډیر معایب او نقایص هم لري. د خیر و شر، د صلاح و فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ، متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بوداهم انسانان و او چنگیز و هلاکوهم دانسان په ښه و. د جوړولو او وړانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل ئې په وجود کښې داسې خواپه خواوسي لکه چه ابو جهل د حضرت محمد (ص) په گاونډ کښې او سیده دانسان وجود خوله خاور و پیدای مگر دا وړلمبې داو بوڅپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکساری، سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملگری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.

دغه عالم او عاقل موجود که د عقل او پوهې په مرسته د ژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابر وي ورسره د اتم او هایدر و جن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا بشری امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواگانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهی، مواد او آلات تهیه کوي.

که دانسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې لیوان له عقل نه ئې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کیږي. عقل دانسان ډیره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مورده چه انسان ته ډیر څه ورکوي مگر له دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سپړتوب ښيي او سپړی کوي ئې. دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کیږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هر چا سره شته او نور حیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مگر د معاد عقل لکه عالی تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.

ډیر غولیدلی دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټیټوي. ډیر ښه پوهیدلی دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کونښن کوي او د دین عالی مقام ته ئې او چتوي یعنی عقل متدین کوي او د دین په لاره ئې برابر وي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانو لار ښوددی چه په غیب ایمان ولري. (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) په غیب باندي ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کارندی او دا عقل هیڅکله مومن کیدلی نشي. دا عقل د جسم او خیتې خدمت ته پیدای او د ژوند پالو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډیر لوی ارزښت لري او دنیا ئې مرهونه ده مگر د معقولاتو له سرحد نه هغه خواڅه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملاخور شوی ندی او د عارفانو په برخه دی.

د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقولونو ته په دې ډول اشاره کوي:
د دنیا په کار کښې هر سړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنگه سړی کيږي؟ داسوال ښايي چه ظاهر اټحصيل د حاصل وگڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مگر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې د سړي وي مگر سيرت به ئې د سړي نه وي او د شر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه او دانسان شهواني غوښتنې هر هر ځای بيانوي او دا څرگندوي چه انسان بايد دا اخلاقي تهذيب او نفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان د خدای خليفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مگر انساني فطرت دملايکوله خولې داسې ښودل شويدي: (قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ الْبَقْرَةَ آيَت ۳۰) يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفی شويدي:

۱- (إِنَّ الْإِنْسَانَ خَلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الثَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا - سورة المعارج آيات ۲۰، ۲۱ او ۲۱)
يعنی انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شرور ورسیده جزع و فزع کوي که خیر او د دنیا مال ئې وموند نو بیا له ډير بخل نه کار اخلی.

۲- (وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديد مينه لري.

۳- (قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا - الاسراء آيت ۱۰۰)
د آيت انسان داسې ممسک ښيي چه که د خدای درحمت خزاني ئې په برخه شي بيا هم ويريرې چه د لگښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي دا ځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ ، أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْجَى - العلق آيات ۷، ۶) انسان چه ځان غني وويني اروم ورسر کښې او نافرمانی کوي.

۵- (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَطَلُومٌ كَفَّارٌ - ابراهيم آيت ۳۴) انسان هر گوره ډير ظالم او ډير ناشکره بنده دی.

۶- (وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - الکهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په خټه کښې گډ دی.

۷- (خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ - الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا - اسرى آيت ۱۱) انسان ډير بې صبره او پټه دی.

۹- (زَيْنٌ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرَوَاتِ آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی مينې بيان شويدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اور او بوته غورځوي.

د اسلام اخلاقي لارښودنې، د حرام مال غندنه، د نفسي خواهشاتو دپاره حدود ټاکل، د قناعت او صبر توصيه، د عفت او تقوی درسونه د همدغو غرايزو او انساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې د صبر توصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی د ظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یا ذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تنبتي یاد خپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هیڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هیږه کړي.

د قناعت درس هم له حرامو څخه د ځان ژغورلو معنی لري او د تجاوز مخه نیسی. نه دا چه د کسب او کار په مقابل کښې دانسان لاس او پښې تړي او سعی او عمل ته ئې نه پریږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت او فطري غرایز مشخص کوي او د دیني لارښوونو محورې بللی شو نور هم ډېر دي چه د ټولو لټون ډیر وخت او ډیر کار غواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي و سوسوئې ډیرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار گڼي او هغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او د نیک عمل خاوندان دي او نورو ته هم د حق او صبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چه انسان هرگوره په زیان کښې دی مگر هغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی او کړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې د حق توصیه کړې او د صبر توصیه ئې کړیده.

دادی دانسان تشخیص او د علاج نسخه.

د اسلام دین دانسان داخلاقې او نفسي امراضو علاج د ریاضت او عبادت، د زهد و تقوی، د نفسي او روحي تزکیې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي. لکه چه د طب علم د بدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقې مرضونو معالجه خپل اساسي هدف گڼي او د بشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي: (الْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمُ الْأَبْدَانِ وَعِلْمُ الْأَدْيَانِ) بدني طب په غذا او دوا او جود تقویه کوي او د تقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مگر دین د نس او نفس په خوارولو او ضعیفولو د تقوی او پرهیزگاری له لارې دشهوانی او نفسانی امراضو مخه نیسي یا ورسره مجادله کوي یعنی د نفس او شیطان په مغلوبولو او د جسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

د هرچا چه حیواني قوت زیاتیري	نفس شیطان لره هغومره مغلوبیري
که څوک غواړي چه غالب شی په شهواتو	په مرښت نشي دا کار په لوږه کیږي

کموي روژه غوښتنې شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه	روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

دادی د علم الابدان او علم الادیان د اساسي فرق یو مثال چه مونږ د بدني طب او دیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین را کوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت ۸۲) (قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي

الصُّدُورِ -یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې د بو علی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

د نن ورځې عصري طب که د صدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او د شفاء الصدور دارو و مومي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او د حرص او حسد یا قلبی قساوت علاج و کړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کېنې د دنیا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کېنې ډېر زيات دي.

(حُبُّ الدُّنْيَا أَوْ حُبُّ الْمَالِ) چه د ټولو خطاگانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ حَاطِيَّةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين ئې مخه نيولی شی.

په صدر اسلام کېنې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کېنې دا ايتار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډير څه ئې د دين په لاره کېنې يا د دين د پاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته گوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کېنې پريښوده او مديني ته ئې د دين ساتلو د پاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجرو باندې له ځانه زياته پيرزوينه څرگنده کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کېنې پيدا شو چه نظير ئې چانه و ليدلی.

ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کېنې لږ او ډېر يوځای بل ځای وينو او په يو زراو څوسوه کاله کېنې ئې نښې نښانې لاندې محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کېنې وائي:

داهرندي چه خاورې څوک سره زر کا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم او فنون خلکو ته دا هنر نښی چه خاورې زر کړي او د دنیا شتمني زياته کړي مگر دين ورته ددغه هنر بل اړخ څرگندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زر کړي او هم زر خاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر ئې نه نصيب کيږي چه زرنه وي نوزر به څنگه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکېنې پيدانشي لومړی هنر به هرگوره منفور او مردود وي دا څرگنده ده چه علم و فن، صنعت او حرفت د ژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنگ او رونق ورکوي. د دنیا ودانی او زيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه د علم و فن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مگر دين د تساند او تعاون په پيدا کولو او د معنوي ارتباط په قايمولو د بشري جامعې سعادت تامينوي او دا اجتماع مزي ټينگوي.

د بشري سعادت لوبښی او ظرفونه د علم او صنعت په کار خانو کېنې جوړيږي مگر په دغو لوبښو کېنې د حيات او به د دين ساقي اچوي او دين دی چه دا خلاقو په تهذيب انساني باغ و بن له وحشي بوټو دريو او کبلونه ساتي او د ښو بوټونيلې او ريښې تقويه کوي.

که اخلاقی تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر ژر د جهان سمسور باغونه په هغو ځنگلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانات پکېنې استوگنه کوي او ماران پکېنې او سيږي.

کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس را کوي چه د بدن او جامو خيري او ناپاکي وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډير ښه ارزښت ورته قايل يو مگر هغه خيري، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کېنې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی او هوس ناولتيا پاکوي.

که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د تمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، دا اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مگر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته گوري.

دا اسلام په دین کښې چه ژوره څیړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجوته رسیږو چه دا اسلامي هداياتو او ارشاد اتواصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنی پاکوالی دی. تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنی ئې ډیره عامه او هم ډیره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه دا اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نتیجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیا ته راغلي دي چه انساني اخلاق ډیر فاسد شوي او انسانیت ډیر ټیټ شوی دی یعنی د دین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډیر څیړن شوي دي. دا اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډیرو مرداریو ککړې او په ډیر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنی د فال غشي و، د خدای کوربتانو نیولی و، د بنځو او نرو بر بند طوافونه طاعت او عبادت گڼل کیده. شرک، بت پرستي، سود خوري او چورو چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوني ژوندی، خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئیل امین دا وحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ المدثر آیات ۱-۵). یعنی له پرستني پاڅیږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وگڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا نښي چه پاکيدل او پاکول په عام و تام ډول دا اسلام اصلي او اساسي منظور دی. (رجز) په لغت کښې د گناه په معنی، د بت پرستی په معنی او د پليدي په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډیر عام دی. پیغمبر (ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لریوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقي مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي. دغه آیتونه چه د نزول په اعتبار ئې د قرآن کریم مطلع گڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډیر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیاد خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب گڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط گڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډیره راغلي ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي. په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره خوشیه ذکر شوي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنی هغه مومنان

بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې ویره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات و باسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي. په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب بنودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه و بنودل شوه تطبیق ئې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډیره عامه و سعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خود لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا التَّوْبَةَ آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یومردار عمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائی.

په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له گناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شوی دی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دانبيې چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه دفلاح وسیله بنودل شویده.

په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریفه: (وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) د عبارت په تغیرهماغه کسان مفلحون گڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه ئې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای دپاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسِيحِبَّهَا اللَّاتِقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات- ۱۷) یعنی د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترگو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآن کریم کښې ډیر ټینګ بنودل شوی یعنی له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.

پلیدی یوازې ظاهري نجاست نه دی گناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) گڼل شوی دی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشوفال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترینه دفلاح موجب دی.

د خلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) د پیغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آیت ۱۵۱) په دې آیت شریف کښې (ویزکیکم) په ډیر وضاحت او صراحت دامفهوم ادا کوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او د همدغه مقصد دپاره استول شوی دی.

په یوه بل آیت کښې هم دغه مطلب ډیر ښه څرگندوي چه وایي: (رَبَّنَا وَأَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آیت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهیم او حضرت اسمعیل دعا کوي اوله خدایه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی د خدای پاک آیتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکیزه ئې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَٰهِي إِلَّا أَن تَرْكَبِي آيَات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه!..... او ورته ووايه آیا میل لري چه تزکيه دې نصیب شي. د موسی (ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدونه بنائې چه دامطلب ډېر بنه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير د دين کار دی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائې او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتي حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په گټه بنه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مگر دا کار يعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

دا اجتماع په اخلاقو او عرف و عادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانوماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې دنمود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولې و خيژاوه. دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد و شرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.

يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډير مهلت نه ورکوي مگر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پريږدي او څومره چه زيرېري هغومره قوي کيږي.

زمانه چه کار ئې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبې صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئې تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشی. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبر کار دی چه په خپل سر اړه قبلي او دغه کار سرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېر وکړ او نو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډيرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبر واستقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډير ټينگ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی و دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومي حالات ئې بدل کړه. دخداي کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفسد او ناوولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يووړل.

کوم امر چه پاک خداي حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کورد پاکولو په باب کړي و: (وَعَهْدَنَا إِلَىٰ اِبْرَاهِيمَ وَاِسْمَاعِيلَ اَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستی نه پاک کړه نو بياني قرآن کریم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (اِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيْمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب دنپولو د پاره پاکې منگولي په کاروي او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت دخداي پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

دا اهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجرا کولو داخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددیني پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم ندی دانسانيت مربی او اخلاقي رهبر دی ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف گڼي او وايي:

(بُعِثْتُ لَأْتِمَمَ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ) الله تعالی هم د د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ الْقَلَمِ آيَتِ ٤)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله دکامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالی کردار د هغوی دپاره سرمشق وگرځوي یعنی په عملي ډول خلکو ته دصبر واستقامت، درحم او شفقت، دعدل وانصاف دایمان او احسان، دصدق و صفا، دایثار او قربانی او دشجاعت اوشهامت گران گران درسونه ورکړي او داثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې خومره لوی بدلون راوستلی شی. امت جوړول اوتریبه کول او دامامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر یوڅه زده کول دومره گران کارندی مگر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښینول او په دماغونو باندې دنو وعقاید ومنل دهرچا کارندی.

یوسړی کولی شی دالفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته دعفت، تقوی او ریاضت مفهوم اومعنی توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړکړي مگر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال گرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثیلول ځان خوارول اوله نفس وشیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مگر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نویا په کاردي چه پخپله ئې هم ولري یعنی اول ئې په ځان کښې پیدا کړي بیائې په نورو کښې دپیدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبیب دبدني امراضو طبیب په شان نه دی کیدی شي چه دقلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یوسودخور که دممبرپه سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نورو ته دحیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.

پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړیدی مگر هغه واعظان اوانصاحان ئې تهدید کړیدی چه نورو ته دنیکۍ امرکوي اوځانونه بې هیروي: (اتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ الْبَقْرَه آيَت ٤٤) که دغه ایت یوبې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مگر په سمه لار ئې بیولی نشي. خلکو ته دحق توصیه اودصبرتوصیه باید له قرآنی ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ الْعَصْر) تش په ژبه امر معروف ډیرگران کارندی مگرد امر معروف اهلیت اوصلاحیت په ځان کښې پیدا کول له گران نه گران کاردی.

حضرت محمد (ص) چه ډیر عالم ئې په سمه لار و خوځاوه او ډیر عالی اخلاق ئې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یومهم علت ئې داو چه په خپله دکامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه ئې عالمونه مسخر کړه. کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط گڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نودشق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال داچه درسول الله (ص) عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترینه نشي کیدی.

ځینې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسیله دیوه اوبل له خوا وخت په وخت څرگند شوي او دحیرت وړ گڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبدالله بن مقنع (حکیم بن عطا) دنخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنگو پورې یې ځمکه رڼا کوله اومزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.

داوسنی علم مطابق دمسمریزم او هیپنوتیزم په بنا ځینې دتعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي ددې عصر الوتکې اوفضا ئې بیړۍ هم دسلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مگر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت ئې معراج ته ورساوه هغه حقیقی او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزراو څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

دمعجزې په اوو شرطونو کې یو شرط دا دی چې له دعوي سره دې موافقت ولري یعنې که څوک دا دعوه کوي چې زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفسد له منځه وړم او درسالت یانې د دلیل (معجزه) مې داده چې خاورې زرکومه نو دا کار معجزه نشو گڼلی ځکه چې له دعوي سره څه ارتباط نلري مگر دا چې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث دامامت وړ وښود او دخلکو په اخلاقي او نفسي حالت کېنې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتیا ئې ادعا ډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله در رسول الله (ص) په خدمت کېنې وم او په دغه دومره موده کېنې ئې ماته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چې کړي نه ئې دي ویلي چې ولې دې وکړه، کوم کار مې چې ندی کړی بیائې هم داندى ویلی چې ولې دې ونکړ، له یوه خدمتگار سره په لسو کالو کېنې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چې د ډیر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډیر وگړانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړي شي چې په لسو کالو کېنې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چې یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعوي او حلم ډیر عالی مثال قایم کړی حتی چې د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرگ د سلگيو په وخت کېنې معاف کړي مگر ټول عمر په مختلفو احوالو کېنې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امر دی.

د احد په جنگ کېنې چې د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ ئې زخمي او کړم شونو اصحابو د ډیر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چې د دښمنانو د تباهي دعا وکړي او لعنت پرې ووايي مگر رسول کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل زه دلعت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه درحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي قَاتِلَهُمْ لِيَعْلَمُونَ). دهغه چا معافول چې په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې یهودی، ښځې ته سزانه ورکول چې د پسه په غوښه کېنې ئې ورته زهر گډ کړي او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

در رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفردي صفت گڼلی شو بلکه ویلی شو چې سخاوت نه وایثارو چې مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډیر لوړ دی. له خپل ډیر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مگر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چې په قرآن مجید کېنې ئې ستاینه شويده: (وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الْحِشْرَاءِ ٩) هغه دریاضت او دمشق ژوند چې رسول الله (ص) درلوده له حده زیات فقیرانه او غریبانه و مگر دا د بیوسۍ په وجه او دمجبوریت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقي غایه او پایه ئې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکېنې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډیر سخاوند او ډیر خوند ژوند مردود گڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي او بد ورته وایي قرآن کریم په ډیر وضاحت او صراحت بدایان او متمولین دهر دیني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکېنې سد گڼي او د زاړه ارتجاعي حال محافظین ئې بولي. هغه اسلامي ژوند چې الهی کتاب او نبوي سنت ئې د مسلمانانو د پاره خوبنوی که مسلمان ئې په ځان باندې تطبیق کړي طبقات له مینځه ئې او دغني او فقیر مسئله په ښه شان حل کيږي.

در رسول الله (ص) د ژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنیا مال ئې لکه غلیم خپل کورته نه پریښوده او نه ئې په کور کېنې ځای ورکاوه هر څومره مالونه به چې ورته راغله په فقیرانو او مستحقینو به ئې ویشل او تش دقوت لایموت په اندازه ئې ډیر لږ څه ځانته ساتل مگر څومره چې په ځان سختگير و هغومره په نورو زهیر و او بخششونه ئې بې حساب و. وایي چې

د حنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته د پسونو دوو مره رمې و بښلې چې یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ ئې ابوسفیان ته څلویښت اوقیې سپین زراو سل اوبنان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوبنان و بښل، مگر حکیم بن حزام سل اوبنان نور هم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.

دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدی، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیة بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمر ته په دغو بخشونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلویښت اوبنان ورسیدل او عباس ته خوئې دوو مره سره زر ورکړه چې جگولی ئې نشوه، پدې دوو مره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه وروول معجزه نده؟ څوک چې په یوه ورځ د غومره فیاضی لري کله چې له دنیا نه رحلت کوي هر چاته د اخر گندیږي چې په کور کښې ئې دا وربشوله ډوډی پرته نور څه نشته او د جنگ زغره یې په یوه یهودي د کور د نفقې دپاره گرو کړیده، دغه راز غیر عادي ژوند چې انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک اوبت پرستی په وطن کښې د عربو مختلف او یوله بله مخالف قبایل چې لوڼې به ئې ژوندي څښولې او ابو جهل ئې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چې اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانگیران په دنیا کښې ډیر پیدا شوي چې خپل پریوتې او بې نام و نشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهرأمنلې ده مگر دیوه ملت معنوي او روحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنگیز او هلاکو، د اسکندر او ناپلیون کار نه دی. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چې نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چې بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډیر خلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او دضعفیانو مرسته که څه هم د خیر و احسان عالی مثال دی مگر اعجاز ندي، خو غلامان او ضعيفان له سردارانو او سرکردگانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه گڼل محمدی معجزه ده.

زید بن حارثه:

در رسول الله (ص) په موالیو کښې زید بن حارثه زیات شهرت لري، دی د بی بی خدیجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بڅښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړ او خپل ځوی ئې وگاڼه ځکه به خلکو زید بن محمد باله ترڅو چه د آیت: (أَدْعُوا هُم لِبٰبَائِهِمْ) نازل شو او پس له هغه زید بن حارثه وبلل شو.

کله چه د زید پلار حارثه او تره ئې کعب د زید په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره و موند نوله رسول الله صلی الله علیه و سلم نه ئې خواهش وکړ چه زید دوی ته و سپاري حضرت محمد (ص) وویل که زید له تاسو سره څې هیڅوک ئې مخه نه نیسي مگر زید تگ ته غاړه کښینښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرچا بهتر وگاڼه موالی که څه هم له غلامی څخه ازاد و مگر بیا هم عربو مخصوصا قریشو خپل سیالان نه گڼل او دکفایت له نعمته محروم و.

د موالیو له جملې څخه هیچا ته دا حق حاصل نه و چه د قریشو خور یا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافیت ته صد مه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډیر سخت بندیز لگولی و مگر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعلیماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتیازات او تبعیضونه ئې له مینځه وړل یوازې تقوی او نیک عمل ئې د فضیلت معیار گاڼه او بس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زینب د حش لور) زید ته په نکاح کړه او د عرف او عادت بت ئې مات کړ. دا کار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنیت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امریکا غوندې ازاد او مترقي هیواد کښې څوک حاضر نشي چه له یوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعیض او امتیاز له مینځه و یوړ مگر هغه توافق چه د بنځې او میړه ترمینځ په کار دی او په نفسیاتي کیفیاتو پورې تعلق لري د زید او زینبې ترمینځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخر عمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زید د زینبې ډیر ښو د و په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرگنده کړه دوی ورته د عقد د دوام توصیه وکړه مگر زید دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او دا عقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زینب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسیله دهغې په زخمې زړه ډیره ښه پټې ولگیده.

دیوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول یو بل اخلاقي درس و چه خپلو پیروانو ته ئې ورکړ او ددغه کار عار ئې له مینځه یووړ.

د زید بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تمامیږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لیږل او دا د مسلمانانو لومړی جنگ و چه دهجرت په اتم کال د روم د قیصر له امیر او مسیحیانو سره کیده نو ددغه اسلامي لښکر امیر د رسول الله (ص) لخوا زید بن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابیطالب د حضرت علی کرم الله وجهه ورور او د پیغمبر د تره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن ولید د عربو مشهور قهرمانان او نور قریش شامل و یعنی د قریشو سرداران چه جنگی مهارت او قابلیت ئې درلود د زید سپایان و.

اسامة بن زید:

د زید بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) د مسلمانانو دهغه لښکر مشر و ټاکه چه د روم غزا ته ئې لیره پدې لښکر کښې مهاجرین او انصاریه ډیر زیات شمیر شامل و او په دغه حمله کښې حضرت ابوبکر صدیق (رض) حضرت عمر (رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصیتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمر په دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زیات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقیاد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امر منل د نفس د تزکیې ډیر ښه ثبوت دی.

دغه راز اخلاقي تربيه او د فداكارۍ، روحيه په خپلو پيروانو كښې پيدا كول چه د ډير لوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داو لیت او الویت حق لرونكي د بته حاضر شي چه د اسلام د خدمت د پاره د موالیو له جملې څخه له ځانه ډیر كشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز كسرشان احساس ونكړي كه خارق العاده كارنه وي نو څه به وي؟
 درسول الله (ص) دغه امر په داسې وخت كښې صادر شو چه دی د مریضۍ په بستر كښې و او دلنېكر له خوځیدونه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه و مونده او حضرت ابوبكر (رض) د اسلام لومړی خلیفه شو.

په دغه حال كښې چه ابوبكر صدیق (رض) په انتظامی چارو ډیر زیات مصروف و او ډیر مشکلات ئې په مخكښې و بیا ئې هم درسول الله (ص) په امر كښې تاخیر جائز و نه گانه او سمد لاسه ئې د اسامة د حرکت د پاره لازم ترتیبات و نیول. خلیفه په خپله له دغه لنېكر سره د مشایعت او وداع د پاره له مدینې نه دباندې پیاده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه كه هر څومره اصرار وكړ چه بیا به خلیفه هم په آس سپرېږي بیا به دی له آس څخه كوزېږي خو حضرت ابوبكر صدیق (رض) قسم یاد كړ چه نه به ته كوزېږي او نه به زه سپرېږم.

په دغه وخت كښې حضرت ابوبكر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستی او مشورې ته ډیر احتیاج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې كیدی ځكه ئې اسامة ته وویل: كه ماسره دا مرسته وكړي چه عمر راته پرېږدي څومره به ښه وي. هماغه و چه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خلیفه سره پاتې شو او نور لنېكر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه كامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو كښې ئې درلود او په ډیر قوي ایمان ئې دهغوی نفسي او شعوري حالت بېخی بدل كړی و.

درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تریوه وخته په اصحابو كښې باقی ؤ او اسلام په همدغه قوي روحیه مخ په ترقي روان و مگر د حضرت عمر (رض) د خلافت له ختمیدو وروسته اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ټیټیدو شوه او ښكاره تغیر پكښې راغی.

حضرت ابوبكر صدیق (رض):

د اسلام لومړی خلیفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته د خلافت لوړ مقام ته ورسیده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع او حال كښې هېڅ تغیر پېښ نه شو كړی او څنگه چه و هغسې و، خلافت او ریاست په هر سړي كښې اړو مړو يوڅه تغیر راولي، هر څوك چه اولو الامر شي او خلك ئې په اطاعت مكلف شي د جاه و جلال او شان و شوكت له اغیزې لاندې راځي او باید چه راشي مگر درسول الله (ص) ځینې اصحاب له دغه تاثیر لاندې رانغله او له ډیر اقتدار سره بیا هم متواضع متقیان او د خدای د مخلوق رښتوني خدمتگاران و نه باداران.

خلافت دا ونكړی شو چه حتی د ابوبكر صدیق (رض) داستوگنې په كور كښې څه جزئي تغیر راولې په خپله دی خو لا پرېږده هماغه وړوکی كور چه له مدینې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده داستوگنې ځای و او څه فرق پكښې رانغی لكه چه پخوا به كله پیاده او كله په خپل شخصي اس مدینې ته راته، پس له خلافته ئې هم تگ او راتگ كله پخپل هماغه اس و او كله به پلى روان و یعنی د بیت المال په اس نه سپریده.

ده غوښتل چه په خلافت كښې هم له بیت المال نه څه و انخلي او دخپل لاس په گټه ژوند وكړي یعنی د خلافت د چارو د اجرا كولو سره خپل كار و كسب هم وكړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه و اخلي مگر مسلمانانو اجازه ورنكړه او و ئې ویل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته باید د ځان او خپل عیال د قوت په اندازه له بیت المال څخه معاش و اخلي او هغه معاش هم خلكو د كفايت په قدر و ټاكه خو كله چه خلیفه وفات كیده نو امر ئې وكړ چه ده له بیت المال څخه اخیستې دي دده له مال څخه دي بیت المال ته مسترد شي.

حضرت ابوبكر (رض) لكه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو د مرستې په لړ كښې د یوې ضعیفې كوندې میړې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه كار د خدای د پاره كاوه.

حضرت عمر (رض):

د اسلام دوهم خليفه چه د كسرى او قيصر دوه لوڼې امپراطورۍ ټې له اغيزې لاندې شوې او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت كښې له حده زيات غني و بيا هم ده خپل نفس د دنيا له خوندونو او نعمتونو محروم كړې و او ژوند ټې ډير فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت ټې په ځان حرام كړې و بلكه معنوي او احساسې لذتونه ټې هم په نفس درولي و.

وايې چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه د عدالت له هيبته ټې د زورور و زړونه رپيدل د ابو مشك په شا كړې و چه خلكو ورته په حيرت او تعجب كتل، دده ځوې چه په مخه ورغې نو د انكار په ډول ټې ورته وويل: داڅه كوي؟ خليفه ځواب وركړ، نفس ته مې عجب او غرور پيدا شوى غواړم چه ذليل او حقير ټې كړم.

همدغه خليفه چه د حج د فريضې په ادا كولو كښې ټې له خپلو ملگرو سره شپاړس ديناره مصرف كړې و د تاسف په ډول ټې وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لاييموت قناعت كوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وگنې.

د حضرت عمر (رض) دغه سختگيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالو ته ټې كافي معاشونه وركول مثلا عمار بن ياسر د كوفې والي ته ټې په مياشت كښې شپږ سوه درهمه وركول او د ورځې نيم پسه له څه او رسره همدارنگه عبد الله ابن مسعود ته ټې يو سل درهمه او د ورځې ديوه پسه څلورمه برخه وركوله، عثمان ابن حنيف ته يو سل او پنځوس درهمه او په ورځ كښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامي روحيې په بنا د سياست ډير ښه عملي كاوه چه صالح اشخاص او د تقوى خاوندان ټې كه موالى هم و له هغو قريشونه ډير ښه گڼل چه اسلامي پايه به ټې ټيټه وه او ضعيفان ورته له زورور و نه ډير محترم و. په همدغه اساس ټې عمار بن ياسر چه د مواليو له جملې څخه و د كوفې والي كړى و.

وايې چه يوه ورځ دده په دروازه كښې ابوسفیان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او د قريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب او بلال هم چه د مواليو له جملې څخه و دخليفه دليدو په انتظار كښې شريك و، خليفه اول خپل حضور ته صهيب او بلال و غوښتل او نور هماغسې منتظر پاتى شو، د ابوسفیان پزه له ډير قهره و پرسیده او په ډير تاثر ټې وويل: داسې ورځ هم راوړسیده چه مريان غوښتل كيږي او مونږ په دروازه كښې ولاړ پاتې كيږو.

د حضرت عمر (رض) دغه كار تصادفي يا غير ارادي نه و هغه پدې ډير ښه پوهیده چه د اكار د قريشو په سردارانو او خصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي او نفسياتي اغيزه لري مگر اسلامي روحيه او ديني مقدسه غايه په ده حاكمه وه او ځان ټې اخلاقاً او ديانتاً مجبور گانه چه همدغسې و كړي.

د قرآن كريم په سورت قصص كښې د فرعون او هامان په مقابل كښې د ضعيفانو اوناتوانو خلكو د قوي كولو او دهغوى دخوارولو او ذليلولو بيان: (وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنَمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ الْقِصَص آيت ٦) همدغه اسلامي روحيه څرگندوي چه ترجمه ټې داده: غوښتل موچه د ځمكې له ضعيفانو سره احسان و كړو او پيشوايان ټې وگرزوو، د ځمكې وارثان او صاحبان ټې كړو، فرعون و هامان او د دوى لښكر و ته د ضعيفانو له لاسه هغه غذا بونه و بنسپو چه دوى ترينه حذر كاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ټې بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر (رض) د اسلام دغه اساسي هدف ډير ښه تشخيص كړى و او دخپلې خط مشې اصلي مرام ټې باله. يو وخت عمر ابن الخطاب په مكه كښې وليدل چه د قريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتگاران ورته ولاړ دي ځكه ټې په قهر وويل: (مَالِقُومَ يَسْتَأْثِرُونَ عَلَىٰ حُدَامِهِمْ) يعنى نه بنياى چه يو قوم ځان له خادمانو نه غوره وگنې، بيانيې خدمتگاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ كښينول او دغه امتياز ټې مردود وگاڼه.

دغه خليفه چه په عسفان نومی خای کښې ئې دمکې عامل او په اوسنی اصطلاح والي (نافع ابن حارث) وليد پوښتنه ئې ترې وکړه چه دخپل قايم مقام دې څوک پريښود هغه وويل: ابن ابزي مې پريښود. خليفه بيا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وويل: زموږ له مواليو څخه يوتن.

عمر (رض) وويل: مولی دې خپل خليفه پرې ايښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرايضو ښه پوه سپری دی.

حضرت عمر (رض) وويل: ايا زموږ پيغمبر دا ندي ويلي: (ان الله يرفع بهذا الكتاب اقواماً ويضع به الخرين) يعنی پاک خداى ددې کتاب (قرآن) په وسيله قومونه لوړوي او نور راټيټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه داستفهام دپاره وه. او غوښتل ئې چه د ابن ابزي په مزيت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولي عمار بن ياسر د کوفې والي کاوه او ولي به ئې صهيب او بلال له ابوسفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشوری په غړو کښې درته کوم يو ډير وړ معلومېږي.

ده وويل: (لو كان سالم مولى ابي حذيفة حياً لوليتُهُ) که سالم دابى حذيفة مولی ژوندی وای مابه وړگڼلی و. دشوری غړي دغه کسان و: عثمان، على، طلحه، زبير، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابى وقاص او عبدالله بن عمر يعنی دده خپل زوی چه د رايې حق ئې ورکړي نه ومگر په شوری کښې ئې شامل کړی و.

حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطايا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې دچا سابقه زياته ده او په څومره غزاگانو کښې له رسول الله (ص) سره ملگری و مگر دا قاعده ئې داسامه بن زيد په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وويل: زه په ډيرو غزاگانو کښې شامل شوی يم چه اسامه پکښې گډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زياته ده مگر دهغه معاش ډير او زما لږ دی. حضرت عمر وويل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډيرگران و او پلار ئې هم ستاله پلارنه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت على کرم الله وجهه:

داسلام څلورم خليفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په ځور و او مسلمانان د ډيرو عظيمو فتوحاتو له برکته د ډيرو شتو خاوندان شوي و.

ثروت او بډا ئې له ځان سره عياشي او تن آسايي راوړي، په زړونو کښې دجاه و جلال مينه پيدا کوي او غفلت زياتوي. څوک چه په دنيا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پندې شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کمېږي.

د حضرت عمر (رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هيوادونو په فتح کولو او داسلام په خپرولو کښې کامياب ومگر له دغو کاميابيو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملگری و. په مسلمانانو کښې داقتدار او شخصي گټو مينه را ژوندی شوې وه حرص وهوس غځونى شروع کړې وې، امويانو دموروثي سلطنت خوبونه ليدل او ځانونه ئې د سبا ورځې دپاره قوي کول.

دخلافت په باغ و بڼ کښې دحکم او مروان په شان بدبوتې پيدا شوي و، سياسي رشوتونه رايج شوه او د ضمير خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت على ددغه بازار سپری نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئې ردولې. ده په موقت ډول هم ديوي و سيلبي په حيث مسلک له سياست څخه نه قربانواوه او داخلاقي انحراف په بيه بې سياسي کاميابي لويه ناکامي گڼله. دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملگري کيږي چه ددوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا ئې اقلاً په وعدو خوشحالوي مگر ده داکارنه کاوه او سمه لاره ئې نه پريښوده هيچاته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډير لوی اميد راغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي ئې غوڅه شي نوده امام حسن ته وويل: زما برخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوې جامې او نوې پښې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه. د سياست تقاضا همدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مگر د يانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه د بيت المال پيسې د سياسي مصلحت د پاره ولگوي.

حضرت علی به ويل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مگر نه غواړم چه د ځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم. دده په عقیده هغه څوک بريالی نه و چه گناه پرې بريالی شي.

ده هغه غالب مغلوب گانه چه په ناجایزه طريقه او وسيله ئې غلبه حاصلوله. یومصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسي مصلحت د پاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه در رسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه گانو په لاره مستقيم لاړشي او هيڅ راز انحراف ونکړي مگر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او ديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل. همدغه اخلاقي انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شو چه په اسلام کښې رځنې او تفرقې پيدا شي او فتنه الکبری ته لاره خلاصه شي د همدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود او نتيجه ئې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان د قدرت خاوندان شوه او اداري دستگاه بيخي فاسده شوه.

در رسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته د مسلمانانو د احوال وچه دکوفي والي زياد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې د منبر په سر علی او اهل بيتو ته کنځلې وکړي او فحش ووايي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډيرې بې رحمۍ به وژل کيده حال دا چه قرآن په ډير صراحت خپل پيروان له کنځلونه ډير سخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلَا تَسُبُّواَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ الانعام آيت ۱۰۸).

زياد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مور ئې (سمية) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تيرولې او رسمي ميره ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ويل کيده او معلوم پلار ئې نه درلوده.

ده ددې د پاره چه نسب يې له معاويه سره گډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې دا خبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مور له رسمي او قانوني ميره څخه ندی پيدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډير برجسته مثال دی.

در رسول الله (ص) ډير گران لمسی امام حسين (رض) د زياد ابن ابیه په امر له اويا تنو ډيرو نژدو و خپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې د عمر بن سعد بن ابی وقاص په لاس و وژل شوه دا حقيقت ډير ښه څرگندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعد بن ابی وقاص هغه سړی وچه دا حد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډيرې ايماندارۍ او فداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډير سخت خطرناک حالت کښې تراخړه په ډيرو زياتو غشو وپشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.

د اسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقي مفاسدو او ناوړه اعمالو يو طغياني حالت وچه قهقرا ئې رجعت ورته ويلي شو مگر دغو ټولو شومو حوادثو ونکړی شوه چه د اسلام عميق معنوي ناثيرات بيخي له مينځه يوسي او د اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي او ظاهري خزان د اسلام باغ و بن سپيره ډاگ کړ او څاروي ئې پکښې و څرول مگر له خاورو لاندې نيلې ريښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه گلشن کښې کله ناکله ډير ښه بوټي و ټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمر بن عبد العزيز د حضرت عمر بن خطاب ډير ښه پيرو گڼلی شو.

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافه د عهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډیر بڼه شان تمثیل کړه.

کله چه ده دخلافه په نامه دسلطنت واگې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت اوداسې ئې وویل:

((.....زه په یوه داسې کار کښې له از مینست سره مخامخ شوم چه مانه غوښته اوتاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ...)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویارو ای امیرالمومنینه!

وروسته تردې خلیفه بیا خلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې پوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسو ترهغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبیا زما امر ته غاړه مه ردئ.

پس لدې نه عمر ابن عبدالعزیز سمدلاسه د تیرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدار په میراث پریښی وهغه ئې دمسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي گوته ئې چه په گوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه وروایستله، کومې ځمکې چه یو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پریښودې یوازې یو کاریز ئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل او پنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، اوده خپله گزاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل او ټول عایدات ئې همدغه و.

یوه ورځ چاورته وویل چه عمر ابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلمې عمر ابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه گزاره مې پرې وشي.

دده ښځه د عبدالملک بن مروان لور وه او پلار ئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیار لرې چه په دې دوو خبرو کښې هره یوه منې او هغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یا ماته اجازه راکړه چه له تانه بیل و او سپرم ځکه چه زه اودغه جواهر په یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.

فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توگه له یوه اوبل سره جمع شوي اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیا قایم شو.

کله چه عمر ابن عبدالعزیز وفات شو او یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خور فاطمې ته ئې وویل: ته کولی شي چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلمې، هغې وویل: ماد عمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرگه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهر په خپل اهل و عیال و ویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت او عین المال ته لاړل.

داؤ دهغه لور و اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت او عمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي و.

هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه اوله مور و پلاره ډیر گران و او ایمان یې پرې راوړی و په ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتیاز نه و قایل اوله نورو نه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم او تربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقی پاتې شوه او انفو سو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راوست چه ددایمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.

دا اغیزه کله لږ او کله ډیره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادی:

ابو عبیده بن جراح:

در رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډیر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملگری شو چه د مسلمانانو شمیر لاثلو یښتو تنوته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.

رسول الله (ص) دی په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامه لقب ئې ورکړې ؤ. دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابو بکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر و عمومي قوماندان و چه حضرت ابو بکر (رض) دده په ځای خالد بن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مگر په جنگ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندي امیر کړه دهغه اطاعت کوه او له امر نه ئې سر مه غړوه.

ابو عبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړې ؤ او بی د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډیرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای د پاره جنگیده، حسد او رقابت په ده باندي څه بری ونه موند یعنی دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډیره سخته وبا ولگیده او د مرگ خطر په هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامه (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لېږه چه مضمون ئې دا ؤ:

((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې در سره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان را ورسوه)). ابو عبیده چه خط و لوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامي لښکر یو تن یم او ځان راباندي له هغوی نه گران نه دی زه ډیر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر او سم، امیددی چه امیر المومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړې)) ښائي چه ډیر عسکري قوماندانان د محاربه په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مگر د ابو عبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیم نه معذرت غوښتل ډیر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډیر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویريږي. له وبا څخه وویرېږي او دولت د مشر دغه راز له لورینې ډک امر په ډیره بیړه ومني او شکرونه ئې ادا کړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنگ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډیر مهارت خاوند و په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشر و ټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلا د پاره هماغسې جنگیده او د مقام و منزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندي کوم څرگند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنگ په میدانو نو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې دنوروهم نصیب شوی وي مگر د نفسي اغیزو او دانساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډیر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامي اخلاقو په لړ کښې د صداقت او راستکاری، د تقوی او پرهیزگاری، یوښه مثال ددغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده دخپل معیشت د تامين د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

شريك و، يو ځل امام ابو حنيفه يوڅه كالي د پلور لود پاره خپل دغه شريك ته وليږل او تاكيد ئې وكړ چه په دغو كاليو كښې دغه عيب موجود دى په هر چا ئې چه خرڅوې بايد اول ورته دعيب يادونه وكړې او بيائې پرې وپلورې. حفص هغه كالي خرڅ كړه مگر دعيب بيانول ئې هير كړه، د كاليو قيمت په يوه روايت د يرش، زره او په بل روايت پنځه د يرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنيفه ته وروړل نو امام پوښتنه وكړه چه خريد اړدې له عيبه خبر كړې حفص وويل نه هيرمى شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وويل چه خريد اړ پيدا كړه هغه هرڅه كوښښ وكړ خريد اړ پيدان شو په همدغه وجه امام له خپل شريك سره معامله قطع كړه او هغه پيسې ئې له خپل نور مال سره گډې نكړې دخداى په لار كښې ئې صدقه كړې.

يونس ابن عبید:

داسې هم تاجر و او دكان ئې درلودله ده سره دوه ډوله چينې وې چه يو ډول ئې څلور سوه درهمه اړښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.

كله چه يونس دلماڅه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دكان كښې ناست و، يو اعرابي راغى د دوه سوو روپو چينه ئې په څلور سوه واخيسته اولاره مگر په لاره كښې يونس په مخه ورغى او پوښتنه ئې ترې وكړه چه چينه دې په څو واخيسته اعرابي وويل په څلور سوه، يونس ورته وويل ددې چينې قيمت دوه سوه دى راشه چه په دكان كښې دوه سوه روپۍ بيرته دركړم اعرابي وويل دا چينه زمونږ په ښار كښې په پنځه سوه خرڅيرې زه پرې راضي يم يونس وويل كه ته راضي يې زه راضي نه يم له ټاكلي قيمت نه زيات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بيرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بيرته وركړې او خپل وراره ئې ډير وراټه چه دغه راز معامله بيا تکرار نشي.

ابو بلال:

د اسلامي اخلاقو په ممثلينو كښې ابو بلال هم د يادونې وړ دى. دى په بصره كښې دخوارجو د طرفدارۍ په تور له څو تنو خوارجو سره بندي شو، بنديوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډير خوند وركاوه ځكه ئې اجازه وركړه چه دشپې خپل كورته ځي او د ورځې راځي او كله كله به ئې د ورځې هم رخصت وركاوه، يوه ورځ چه ابو بلال له بنديخانې نه بهر وچاورته وويل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بنديانو د وژلو امر صادر كړى چه سبا ته به عملي كيږي. ابو بلال چه دا واوريدل نو په ډيره بیره ئې ځان بنديخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بنديوان د حاكم له قهر و غضب لاندې رانشي، ابو بلال چه د بنديوان د احسان په خاطر ځان د مرگ په خوله كښې وركړ سبا ته دده ځينې ملگري ووژل شوه او دى تقديراً معاف كړى شو اوله بنديخانې نه ژوندى راووت مگر كوم مظالم چه ده ليدل تحمل ئې ده ته ډيرگران و او په همدغه وجه له څلوښتو ملگرو سره له بصري نه بيدياته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مينځو كښې وكړ چه د ظلم او تيري مخه به نيسى، عدل او صلاح ته به خلك رابولي، نه به په چاتعرض كوي نه به د چامال لوتي له فساد نه به ځانونه ژغوري. د قتل اقدام به نه كوي مگر كه چادوى وژل نومدافعه به كوي. ابن زياد چه خبر شونو اسلم بن زرعه ئې له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابو بلال له خپلو ملگرو سره راولي. اسلم په اسك كښې له ابو بلال سره مخامخ شو او ورته ئې وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه كيږدئ. ابو بلال وويل مونږ ديوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم دلښكر له خوا شروع شو او ابو بلال دفاع كوله دخداى قدرت وچه څلوښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې وركړه او ابن زياد په داسې حال كښې چه اسلم ابن زرعه ئې ډير زيات وراټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښكر سره په ابو بلال پسې واستاوه له دې لښكر سره هم

د ابوبللال جنگ په همدغه ډول شروع شوي یعنی لومړی تعرض د عباد لښکر له خوا و او ابوبللال دفاعي جنگ شروع کړ. دغه سخت جنگ ډیر دوام وکړ او ابوبللال متوجه شو چه دماز دیگر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهاده و کړ چه دلمانځه ادا کولو دپاره جنگ متوقف کړو او پس له لمانځه بیاییل کوو. عباد هم دا خبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مگر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکی وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنگ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبللال او ملگری ئې په لمانځه ولاړو خو دجنگ دپاره ئې لمونځ پرېښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلویښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنموني او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او دا څرگنده شوه چه اسلام د سیاست او ادارې په ډگر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنگ په ډگر کښې لکه ابو عبیده او خالد ممتاز شخصیتونه جوړ کړه، په تجارت او مالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته د صداقت او ایمان داری درس ورکړ او د حق په مجادله او مبارزه کښې ئې علي او حسین ابراهیمي قربانی ته تیار کړه او د ابوبللال د کار نامو په شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

د صدر اسلام نیکان او صالحان به پرېږدو گنهنکاران به ئې وگورو چه څنگه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثر کړی و؟ په اصحابو او لومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان د نفسی خواهشاتو په تقاضا د گناه مرتکب شوي دي مگر خپله پټه گناه ئې دخپل ضمیر او وجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې د ځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه. په دغه جمله کښې د معاذ ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه معاذ ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی او وئې ویل: د خدای رسول له ماله گناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لا ږشه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! معاذ ولاړ او لږه شیبه وروسته بیا راغی او هماغه څه ئې بیا وویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال و جواب ادامه پیدا کړه ترڅو چه څلورم ځل معاذ بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې گناه نه دې پاک کړم معاذ وویل له زنا څخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیایې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنزدې شو او ویې ویل د شرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه معاذ بیا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او د معاذ ژوند ختم شو.

دوه یادې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: معاذ ته د مغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شو چه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي گنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه د ځان د طهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته د استغفار او توبې توصیه وکړه، هغې وویل ما هم د معاذ په شان ردوئې زه له زنا څخه حامله شوي یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاره چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې د انصارو یوه تن ته وسپارله چه د ولادت تر وخته ئې وساتي، کله چه د ښځې اولاد وشو هغه سړی راغی او د حمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کوو چه اولاد ئې صغیر پاتې کیږي او څوک نشته چه شودی ورکړي. د انصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده او د طفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله گناه پخپلو وینو ووینځله.

معاذ ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې گناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مگر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا د ځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حد ئې پرې جاري کاوه. داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کیږي.

قال: صدقت!

قال: فاخبرني عن الاحسان؟

قال: ان تعبد الله كأنك تراه فان لم تكن تراه فإنه يراك.

قال: فاخبرني عن الساعة؟

قال: ما المسئول عنها باعلم من السائل.

قال: اخبرني عن اماراتها؟

قال: ان تلد الامم ربتها وان ترى الحفاة العراة العالة رعاة الشاء يتطاولون في البنيان ثم انطلق...! فلبثت ملياً ثم

قال يا عمر! اتدرى من السائل؟

قلت: الله ورسوله أعلم.

قال: انه جبريل اتاكم يعلمكم دينكم!

يعني مونږ يوه ورځ درسول الله (ص) په حضور كښې ناست وچه يوسړى راغى جامې ئې ډيرې سپينې وې ويښتان ئې ډير تور و دسفر گرد او اثر پرې نه ليدل كيد.ه. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ كيناست زنگونونه ئې دهغه په زنگونوولگول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په ورنو كښيښودل او ويې ويل:

اى محمده! له اسلامه مې خبره كړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه داسې شاهدي ادا كړې: اشهد ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله او مونږ ادا كړې، زكات وركړې درمضان روژې ونيسي او دبيت الله حج وكړې كه دلارې توان ئې ولرې.

هغه وويل: صدقت رښتيادي وويل.

مونږ تعجب وكړ چه هم سوال كوي او هم تصديق بيا ئې وويل له ايمانه مې خبر كړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دادى چه الله او دهغه په ملايكو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير و شرمون او سې. هغه صدقت وويل.

بيا ئې وويل: له احسانه مې خبر كړه.

رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادى چه دخداى بندگي داسې وكړې لكه چه ته ئې وينې او كه ئې نه وينې نو هغه خودې وينې. هغه وويل: له قيامته مې خبر كړه.

پيغمبر وويل: پوښتل شوى له پوښتونكي څخه زيات عالم نه دى.

هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر كړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله باداره وزيروي او چه ووينى پښې ابل، برېښه، اړ، مېرې او اوزې څروونكي كسان چه په كورونو جوړولو او لوړولو كښې زياتى كوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنگ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره! وپوهيدې چه سايل څوك و؟

ما وويل: الله اورسول ئې ښه عالم دى. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسوته راغى چه دين مو درزده كړي.

له دې حديث څخه صوفيانو دامفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راكړ او دغه درې درجې يا مرحلې ئې راپه گوته كړې څوك چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مگر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن كريم كښې هم په واضح ډول ويښو په سورت حجرات كښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قَوْلُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمُ الْحَجَرَاتُ آيَت ۱۴). وويل دعربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى ووايه! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مگر اسلام ته مو غاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خوا ايمان موزرونو ته نه دى ننوتى.

ددین له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج كړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شریعت دظواهر و اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو و اصلاح دپاره او حقیقت دسرایرو و اصلاح دپاره. لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، دسرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی. علم هم د صوفیانو په نظر کښې په دوو ډولودې: یو د وراثت علم بل د درست علم. تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعنی د ځان غوندې انسان نه زده کیږي. علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې د خدای له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چاپه نصیب شي. د وراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:

(مَنْ عَمِلَ بِمَا عَمِلَ أَوْرَثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) په دې حدیث کښې ویل شوی دی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکر یی په دې آیت کښې شوی دی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا الْكَهْفِ آيَتِ ٦٥) دا علم د خضر علیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړ شوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.

صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راوړ چه د ټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر و موند نو بیایې حقیقت د خواصو دپاره نازل کړ چه د دین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و اوله کو چنیټوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان و چه اهل سرگنل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسېږي او سر حقله دی گنل کیږي. اصحاب صفة یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړي مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و. د اهل سرله جملې څخه حذیفه یماني زیات معروف و او پخپله له ده څخه روایت شوی دی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:

ای حذیفه! ماته وایه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه؟ دی وایي ما ورته وویل: ای امیر المومنینه! په تا کښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آیت د عبید الله بن ابی له مرگه وروسته نازل شو: (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ التَّوْبَةِ آيَتِ ٨٤) او په منافقانو باندې د جنازې دلمانځه ادا کول منع شوه، نو حضرت عمر به ډیر احتیاط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفه په دغسې جنازه کښې حضور نه درلود، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته بنودلی و او په همدغه وجه په صاحب السرم لقب و.

وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.

حسن بصري چه په تصوف کښې د لومړي شخص په حیث پیژندل شوی دی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفه یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفه یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوي چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خیر پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شرونه پیژندل شي خیر نه پیژندل کیږي. تصوف او د حقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانوسره په خاص ډول موجوده وه.

شریعت او حقیقت یا تشریح او تحقیق:

د صوفیانو فهم او نظریه قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبې ویني یوه شرعي جنبه بله د حقیقت جنبه چه یو ته تشریح او بلې ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یوځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.

کله قرآن تشریعی جنبه ښيي او سنت ېې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه د خدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ېې په توضیح او بیان مامور دی:

(وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت ۴۴) د قرآن د آیت: (أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعنی پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ېې د رسول الله (ص) دا قول: (لَنْ يَدْخُلَ أَحَدُكُمْ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ).
یعنې ستاسو هیڅ یوه به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرگندوي چه د شریعت لارښودنه هغه او د حقیقت

داده.

همدارنگه د آیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ أَلَمْ تَحْقُقُوا حَقْلًا) (تحقیقی خوالري او د احادیث: (إِذَا هُمْ أَحَدُكُمْ بِحَسَنَةٍ كَتَبَتْ لَهُ حَسَنَةً) تشریح ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندې او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترگې ولري یوه د شریعت د پاره بله د حقیقت د پاره. د آیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتې کیږي ځکه چه جتهونه مختلف دي.

د قرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو د تصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، د نفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئننه همدارنگه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، د آیت: (وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزل آیت ۸). د خدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیرو ضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او د دین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مگر فهم ېې لکه چه محی الدین ابن عربی وائي د رجال الله کاردی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ېې نورو غوندې نه وي.

عبدالقادر جیلانی د قادییه طریقی خاوند وایي ترڅو سړی د اعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي تر هغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.

سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه گوښی شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. څنگه چه د اصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورو نه فرق لري نور مفاهیم هم د صوفیانو په ذهن کښې بل شان دي. د توحید د کلمې مفهوم د اسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.

- ۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
- ۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
- ۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)

کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ېې ورته پام شويدي.

ابن عربی وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو د فهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ېې په برخه ده.

په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو یا او یا بطنو پورې. دایت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري. باطن ېې الهي عرفان او مطلع ېې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القرآن كښې د مشابهو آيتونو تفسير كښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: كه ته په دغو معناگانو نه ئې پوهيدلى نو په قرآن كښې بې ظواهر او پوستكونوړه برخه نلري لكه خاړو چې په درمنده كښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(قَالَ لَمْ تَفْهَمْ الْمَعَانِي كَذَا لِكَ فَلَيسَ لَكَ نَصِيبٌ مِنَ الْقُرْآنِ اِلَّا فِي فُشُوْرِهِ كَمَا لَيْسَ لِلْبَهِيْمَةِ نَصِيبٌ مِنَ الْبُرِّ اِلَّا فِي قَشِيْرِهِ) څنگه چې غزالي په قرآن كريم كښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوى صوفي هم پخپل كتاب مشنوي كښې دغه مطلب داسې افاده كوي:

مَا زَقَّرْنَا مَعْرَانَ بَرْدًا شِشْتِيْمَ يَوْسُوتَ رَا بَا دِيْگَرَانَ بَگْذَاشْتِيْمَ

په شريعت باندې ډير ټينگ صوفيان په اسلامي فقه كښې په احسن او افضل عمل كوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروۍ وړگني يوازې د فرياضو اداكول او له محارمو څخه اجتناب كافي نه گڼي لايمني هم ترك كوي، په ډير لږ څه قناعت لري د نفس و هوې متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوى الله نه پاك ساتي.

وايي چې امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفى (شيبان الراعى) راغى. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې و كړم. امام شافعى ورته وويل دا كار مه كوه، هغه وويل كوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل كه څوك څلور سجدې په څلورو ركعتونو كښې هيرې كړي څه پكښې وايي؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دى او تاديب ئې واجب دى په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: كه څوك څلويښت پسونه لري زكات ئې څومره دى؟ شيبان وويل: زموږ په مذهب كه ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دى او زموږ په مذهب بنده دخپل مالك په مقابل كښې دهېڅ شي مالك نه دى: (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ التَّوْبَةُ آيَات ١١١).

د صوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوى وايي د اسلام مجتهدين (ابو حنيفه، شافعى، مالك، او حنبل) دي. دايمان مجتهدين اشعريه يعنى د علم كلام علما دي. دا احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. كه يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شى و خوري د شريعت په حكم ئې روژه ماتېږي. كه غيبت و كړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، كه ئې په زړه كښې ماسوى الله وگريزده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احكامو كښې ظاهرته گوري او په ظاهر عمل كوي ځكه وايي چې شروع ظاهرته گوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر كښې نيسي او حال ته گوري ځكه ئې صاحب حال بولي. وايي چې مشهور فقيه (ابو يوسف) به د كال په آخر كښې خپل مال، خپلې بنځې ته وبانښه چې يو كال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زكات نه خلاص شي دا حكايت چا امام ابو حنيفه ته و كړ هغه وويل: دى د فقهې له علم څخه دغه استفاده كوي او له شرعي حكم نه پخپله پوهه ځان خلاصوى مگر د آخرت ضرر ئې د دنيا له گټې څخه زيات دى.

په فقه كښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مگر د يانتا جايز نه دي، د فقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو كښې ډير زيات دى. كله يو فقيه له شرعي فرض شوي زكات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مگر يو صوفي يوازې د زكات وركړه كافي نه گڼي خپل ټول مال دخداى گڼي او دخداى په لاره كښې ئې صرفوي يوازې قوت لايصوت د ضرورت په حكم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو كښې هم ځينې و چې د لكونو روپو نقد، جنس جايدادونه ئې لرل او يوازې د زكات وركړه ئې په ځان لازمه گڼله مگر داسې كسان هم و چې په كور كښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راوړ چې په جهاد كښې ئې ولگوي يائې دخداى د پاره صدقه كړي چې حضرت ابو بكر صديق به هم همدغسې كول. ابو ذر غفاري پدې خبره ډيره مجادله و كړه چې يوازې د زكات په وركړه سړى نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه كړي او ځانته ديوه كال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د كنزيعني د سرو او سپينو ذخيره كول او زياته بدائې ناروا گڼله او په دى آيت باندې ئې استناد كاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنُزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلوروزو درهمونه لږ مال نفقه ده او تر دې زیات په کنز کښې حسا بیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول دخدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کور کښې دکال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان دا اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شويدي.

ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدي چه علما او فقها ئې په اسلام شکمن شوي او یونیم ئې لاد کفر او الحاد په توره مرگ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعي او ابن الجوزي بغدادی د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بد وائی. مگر اصحاب حقیقت دلورې درجې او مرتبې خاوندان گڼي او فرق پکښې کوي.

ځینې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفیان عموماً مأنه گڼي او په ډیر ښه نظور ورته گوري ځینو خبرو ته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذور ئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائی ډیر صوفیان غولیدلي اولاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږ دي او هلاک شوي ډیر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په گوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطی ښیې چه په اصولو کښې پینښې شويدي او د ضلالت موجب گرزیدلي دي لکه: ۱- د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځینې لار ورکې صوفیان داسې پوه شويدي چه تر څو دخدای او د بنده ترمینځ د عبودیت او بندگی رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځي.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل گڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیانو نه خدای ته نژدې او وړاندې بولي.

۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چا کښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام ومنتزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای گڼل او انالحق ئې ویلی دی.

۴- ځینې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایل بیږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري گڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته گڼه کار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغر ئې ټول کړي او حرام ئې هم حلال گرزولی دی. دوی وائی خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راو لو. دغه راز خطاگانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلې نیلې اورینې یوله بله سره وتړلې.

وائې بايزيد بسطامي (ابویزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی و چه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِي سُبْحَانِي مَا عَظُمَ شَانِي) ځینې صوفیان د شریعت

ظواهر و ته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسيډو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نو بيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.
 مولانا جلال الدين بلخي هم د مثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او د يوه عاشق داستان رانقلوي چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز او نياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتاورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهرمن است گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
 من به پيشت حاضر و تو نامه خوان نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشین دفع کن دلگان رابعدازين
 هر که از طفلی گذشت و مرد شد نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله گڼي او داسې وايي:
 ولی تا ناقصی زنهار زنهار قواين شريعت را نگهدار

د صوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروغو کښې ډير سببونه لري چه يومهم سبب ئې سياست او سياسي اغراض دي. د فقهاو، متکلمينو او صوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري د سياسي، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شديد شويدي او کله ضعيف شويدي.

تصوف په ابتدا يعنې د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسيط وچه په لږ و خلکو پورې محدود گڼل کيده. وروسته ئې د آدبو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.

دا حرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښې د زهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او داديانو داتحادبنه پيدا کړه.

د صوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هر مقام کښې صوفي ته يونفسي حالت او باطني تاثير پيدا کيږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کيږي.

احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبي حال، د قرب حال، دمحببت حال، دخوف حال، درجا حال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.

د تصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخداي له لوري دسالک زړه ته نازل کيږي.

د تصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

مجاهده په لغت کښې دمحارې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دشمنانو سره محاربه ده، مگر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا الْعنكبوت آیت ۶۹) سبل دسبیل جمع ده دلارې او طریقي په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکتر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دواتعینوي. دتصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقي چه زیات عمومیت لري دادی.

۱-قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغیزی لاندې ده موسس ئې شیخ عبدالقادر جیلانی دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شوی دی.

په شرعي علومو کښې دتبحر خاوندو او په ۱۳ علومو کښې ئې لاس درلود.

فقهی فتوی به ئې دامام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادی: دده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتنی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نود عبدالقادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روی، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ دروژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې: ای عبدالقادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې ویناسره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوگی وگرځید چه بیائې ورته وویل:

ماپه دغه ډول او یا تنه دطریقو خاوندان گمراه کړیدی مگر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنگه پوه شوې چه داشیطان دی؟

شیخ عبدالقادر وویل دحرامو په حلالولو.

وايي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ و او شیخ عبدالقادر دقضاوقدریه باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راو لوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننوت او په جسد باندې ئې تیر شو له گریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی مار بیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکی ودریده څه غږ ترینه پورته شو مگر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوه پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لار او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مگر ستا ثبات می په بل چاکښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یوچینجی یی چه قضا او قدر دی په حرکت راوړی او بس.

دشیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنو ئې دده لارښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مگر دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او دسلطان دروازي ته ورته.

۲-رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شوی دی. بني رفاعه د عربو یوه قبيله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیرو حتی چه کله به ئې دجامو په

پيڅکه پيشو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيشو به پاڅيدلی وه نو بيرته به ئې په جامو پورې وگڼدله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي دمصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۶ هجري کښې زيږيدلی دا احمدیه طریقي مرشد دی. دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. او د تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:

د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، گوندیو ته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، برنده به پتوئ. په یتیمانو او ضعيفانو به مهرباني کوئ.

۴- د سوقيه:

د ابراهيم د سوقي طریقه ده چه په ۶۷۶ هجري کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع گانه، د ټولو خلکو مینه ئې د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محي الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسې زعيم (۶۳۸ هجري) دی چه له وحدة الوجود څخه و حدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يودين گانه چه هغه دمحببت دين دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، گونبه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طریقه کښې پير خپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره گناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترگې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الا الله وايي او مرید ئې اوري بيا ئې مرید وايي او پيروته غوږ نیسي.

وروسته بيا تبرکاً دا آیت شريف وايي: (ان الذين يبايعونك) تر (أجرأ عظيمًا) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي: (اللهم صلّی و سلم و بارک علی سیدنا محمد النبى الامى امام الهدى و على اله وصحبه و سلم عدد کل ذرة الف الف کره)

۶- شاذلیه:

ددې طریقي مؤسس او باني ابو مدیان و او ابو الحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رایجه کړه ځکه ئې شاذلیه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۶۵۶ هجري کښې وفات شویدی. دا طریقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیر نښت نلري.

۷- مولویه:

دمولانا جلال الدين رومي طریقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونیه کښې مدفون شو. ده رقص او موسیقي د ذکر په طریقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاءالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقي پيشوادی. دی بخاراته نژدې په يوه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدي. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريدباندي ډيري سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدي.

ددې مدرسې مميزات دادي:

دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسسه کښې سړي له خلکو څخه گوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجري) دځينو

په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهدئې دخدای له خوف سره دخپل حیات په هنداره کښې منعکس کړيدي.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهدئې دخدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعَزَّتْكَ مَا عَبَدْتُكَ خَوْفًا مِنْ تَارِكٍ وَتَارِغَةً فِي جَنَّتِكَ بَلْ كَرَامَةٌ لَوْ جِهَكَ الْكَرِيمَ وَمُحَبَّةً فَيَاكَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا

دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له ويناؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحليل کښې وايي:

انسان له نورو حيواناتونه په ادارک بيليري او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

يو د علومو او معارف ادارک د يقين، گمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادارک لکه خوشحالی، غم، قبض

او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه ياديري.

د ابن خلدون له بحث څخه دانتيجه په لاس راځي چه د صوفيانو طريقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه

په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلي حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال

وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.

صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمور له گيډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه

نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې د ژوند د طريقي او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني

دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی د بلخ شهزاده و او دوهم زيرنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکار پسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبی غږ ترغورپه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوریده او دهاتف دغو آوزونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته و سپاره دهغه کوڅو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مگر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تير کړي.

سفیان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی د علمي شخصیت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زير او شډل لباس واغوندي او دښو خوراگونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقیده وچه د ډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مگر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدگنل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنی امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقي پيدا کولو دپاره په کار لگياوي او جماعت ته په حاضریدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

په (۶۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مگر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت د مذهب تمهيد کيښود. دی دستتو په متابعت کښې ډير ټينگ و او د شريعت له احکامو ئې هيڅکله غاږه نه غړوله مگر معاصرین ئې پرې بدگمانه و او د کفر و زندیقتوب تور پرې ولگول شو ځکه دی دمحاكمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايي: ذوالنون غلی و او هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بياترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکار وکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړي وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه د ځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تور ئې بې حقيقته وگاڼه.

ابوالقاسم جنيد:

په (۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی. دی له ډيرو لويو صوفيانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډير ټينگ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنی کښې غلط شوي دي دی پرې ډیر ښه پوهیدلی دی او ډیره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوی الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاگانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره گډون و موند اوله نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحي، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شيعي حرکت او دهند بودائي تعليم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرگنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې. په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیاد و حدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې گڼلی شو.

ابن خلدون وایی: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم گانه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مگر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی. دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعاية حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله گڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارگریټ سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقي په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی (ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (حَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُوْرَتِه) او انساني نفس د و مره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندي هیڅ شی محیط ندی.

عالم انسان کبیردی او انسان عالم صغیر دی.

علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص گڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الاکبر

وايي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي اوله خولی ئې (انا الحق) او (مَا فِی الْجِهَةِ غَیْرَ اللَّهِ) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.

غزالي وایی: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې و ویني او گمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطی کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون دهند وانو د تصوف دفنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل اوله بشري طبیعت نه ځان خلاصول فناده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مگر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَا تَقَرَّبَ اِلٰی عَبْدِی بِشَئٍ اَحَبَّ اِلٰی مِن اِدَا مَا قَرَضْتُ عَلَيْهِ وَلَیْزَالُ عَبْدِی یَتَقَرَّبُ اِلٰی بِالنَّوْافِلِ حَتٰی اُحِبُّهُ وَمَنْ اَحَبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَیَدًا وَمُؤَدًّا) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامي تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایی.

هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندي د احاطې قابلیت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او دهغو صفاتو ساتل دي چه انسان دهغه علم اهل گرزوي

چه خدای بی وریه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي دهندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی و او حسين بن منصور حلاج دمسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.

بايزيد بسطامي (ابويزيد طيفور بن عيسى بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجري) کښې مړ شوی دی چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي و ده ته ډير اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لا اله الا انا فاعبدوني سبحاني ما اعظم شاني).

ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږيدلی او په عراق کښې لوی شوي دی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډير ئې ردوي اولر ئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډير مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د انالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.

غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او اهل سنتوله عقيدې نه مخالف گڼلی دی. دخليفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاكمه کولو د پاره د فقهاو يوهيئت تشکيل شو دهيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرگند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار و گانه.

وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.

۲- انا الحق ويل.

۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقیده.

۴- د حج په باب دده مخالف نظر.

وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه گانه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله وپورته او حجر الاسود ئې ترينه په اختطاف وپورته. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزله و ته ئې تمايل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذ ئې په بغداد کښې دده په په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه دخدايي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرگندولی شي.

ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سړو اخفا کښې ئې د شيعه گانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او دهغه له شاگرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز او چت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

د و همه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او دبغداد په نظاميه مدرسه کښې دمدرس په حيث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضليت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حيران پاتې و او ډير شهرت او محبوبيت ئې په برخه شو. څلور کاله ئې په دغه ډول تير کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په مياشت کښې يوشاذ او نادر نفسي حالت ورته پيښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبيبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، رياضت او مجاهده کښې دنفس په تزکيه تير کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بيا له دمشق نه بيت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نيت حجاز ته لاړ او يوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډير څه کشف شوه. دی وايي د تصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفيه او بيا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنا فی الله کيدل دي.

دی د انسانې ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقی پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کيږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندگلوې وریورې ترلی ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کيږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترگې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترگوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترگې د غیب لیدو ته پیدا کيږي او دغه ادراک د عقل د پاره میسرندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادېږي اوله عقله ماورا دی.

د غزالي په نظر بنسټینی خوبونه (روایای صادق) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی، بیهوشه وي او احساس ترینه زایلېږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترینه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.

د علم په باب وایي: علم یا تعلیمی وي یا الهامي.

تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړې په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او د نفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کيږي. تعلیمی علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنا فی الله مرتبې ته ورسېږي.

د غزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې د زړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندي کامل اعتماد په کارنه دی او محسوسات له غلطی نه په امان کښې نه دي.

سترگې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې گڼي مگر یو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت د فعتاً او بغتاً ندی پښین شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دريږي مگر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مگر هندسي دلائل د اثباتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې گڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطی ئې څرگنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلری کله چه راوینس شی پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال و او حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویننه د عقل او حس په وسیله واقعت گڼئ ښائې په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه وینستوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شی چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.

ښایې چه مرگ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وینستوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمایي: (الناسُ نیام فاذا ماتوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نور اوینسېږي.

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ویشي: دهریون، طبیعیون، الهیون. دهریون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ایمان لري. ددوی په زعم عالم همیشه بی صانعہ بنفسه موجود دی چه تل ترتله حیوان له نطفې نه او نطفه له حیوانه پیدا کیږي.

طبیعیون هغه دي چه دخدای (مدبر قوت) په وجود قایل دي مگر له بعث او حسابہ منکر دي، جنت، دوزخ او قیامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قایل دي او نه معصیت ته په عذاب.

الهیون دیونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سینا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړیده.

غزالي په تفصیل سره دالهیونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.

په طبیعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دین سره منافات نلري او په ځینو معینو مسایلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بیان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهیونو (۱۷) مسئلې رد کړي دي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه ورسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنیه فرقي له تعلیماتو سره مناقشه شروع کوي.

باطنیه فرقه دفاطمي شیعہ گمانو یوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سیاسي غایه موجوده وه، ده د باطنیه فرقي په رد کښې پنځه کتابه (المستظهری، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرر المرقوم بالجد اول، القسطاس المستقیم) ولیکل چه له ډیر دقت نه ئې پکښې کار اخیستی دی او ډیر موفق دی.

یو امریکائی عالم (پروفیسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وایي: غزالي تراوسه څنگه چه بنائې هغسې چاندی پیژندلی.

دقاهرې په جامعہ کښې دتصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وایي: دغزالي په شخصیت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استیلا وکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثیر لاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطر چه تصوف ته پېښ و او د زندیقتوب په نظر ورته کتل کیده یعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کیده او دشیعہ گمانو، اسماعیلیانو او باطنیه ؤ عقاید پکښې راگډ شوي و غزالی ئې مخه ونیوله او تصوف ته ئې نوی ژوند و بانه، دخلکو بڼه نظر ئې ورته جلب کړ او دصحیح دین په بنودنه ئې ددین لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وکړی شوه چه خپل رسالت دایمان په حرارت دبیان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دریمه مدرسہ (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کیږي او ماسوی الله له مینځه ځي ځکه دتوحید د کلمې معنی هم تغییر کوي یعنی لا موجود الا الله د لاله الا الله معنی ده.

د وحدة الوجود معتقدین وایي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.

دمادې وجود، د ادراک په قوي پورې تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وایي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی تر لوړو موجوداتو پورې هر شي کښې وجود لري نو الله تعالی په هر شي کښې دی او هر شی له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وایي ددې مذهب دخاوندانو وینا د حکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وایي درنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجودیت له مینځه ځي.

همدارنگه دمحسوساتو وجود دحسي ادراك د وجود اغيزه ده لکه چه دمقولو او موهومو موجوداتو وجود د عقلي ادراك وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته د علم دپاره په دوو لورو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين او علم حق اليقين ئې بولي.

علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواتر په وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجود لري چه کعبه ئې بولي.

هغه څوک چه بيت الله ته لار شي او په سترگوئې وويني نو علم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي او عقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيداشي.

همدغه سړي چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت او کيفيت او نورو خصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته د حق اليقين علم ويل کيږي.

په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پيداشي، د حق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړي دمشهود امر په باطن او حقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندي علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مگر لومړی يقين نسبي دی، دوهم افتراضي او دريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب گڼي.

دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. د تقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنگه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی. ايمان هم درې ډوله دی: د قول تقليدي ايمان، د فهم استدلالی ايمان، د معرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصور کوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي. دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازي په ظهور کښې دي. محی الدين ابن عربي: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې د اسلام د ديني فلسفې لوی عبقری مفکر گڼي او صوفيانو ده ته د شيخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاوليا هم شهرت لري.

د بحث او تحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه او تصوف قايم بالذات علم وگرځيده چه په اروپا، آسيا او افريقا کښې ئې د صوفيانو طريقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پيروان عالم د الله تعالی د وجود مظهر بولي چه ددې مظاهر و شاته يو حقيقت موجود دی لکه چه د عقايدو او مذاهبو ترشاهم يو حقيقت وجود لري چه له نفس سره جهاد او خدای ته درسيده و هڅه ده. کوم حقيقت چه د شريعت له ظواهر و نه هغه خوا ځای لري هغه د شريعت باطن او د شريعت روح دی.

دوی د الله تعالی په کتاب اونبوي احاديثو کښې ظاهر او باطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسير کړی چه له ظاهري تفسير څخه پکښې انکار نه دی شوی مگر نوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل گڼلی چه شريعت لکه ونه او حقيقت ئې ميوه بولي.

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندي د عمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل گڼلی او چاچه د شرعی احکامو له علم سره يو گڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوې د علم جز بولي.

ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه گڼی آيت او حديث دخلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مگر دنورو فهمونو دپاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هر چا نه نصيب کيږي.

په يوه نبوي حديث شريف كښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهراو باطن، حد او مطلع لري تراوواويا بطنون پورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅكله نوې شريعت نه راوړي بلكه په كتاب او سنت كښې نوې فهم راوړي. ابن عربي ټول موجودات په حقيقت كښې يوشې گانه چه هغه دالله تعالى حق وجود دى يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود گانه.

د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل كلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دى ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور كړ چه لومړى مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته اوله بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق كښې په ٦٣٨ هجري كښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب د كامل انسان په حقيقت بنا كړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دى په هر موجود كښې دخداى يو صفت متجلي گڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دى چه ټول الهى صفات پكښې هغه وخت تجلى كوي چه دخداى پاك په وحدانيت مستغرق شي، دانسان كامل اصطلاح له همدې څخه نشات كړيدى او اساسى ځاى ئې نيولى دى.

ابن عربي په خپل كتاب (فصوص الحكم) كښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع كښې اكمل موجود دى ځكه اول او آخر گڼل شويدي. دى هغه وخت نبي و چه آدم بين الما والطين ؤ او وروستى نبي (خاتم النبیین) هم دى دى. پدې كتاب باندې ډيرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليكلي دي، په دغه موضوع كښې لومړنى مرجع همدغه كتاب دى.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤو كتابونه اورسالي ليكلي دي چه ډير ئې ضايع شويدي. دا دوه كتابونه (فصوص الحكم) - فتوحات مكيه) د وحدة الوجود او انسان كامل په موضوع كښې لومړنى اهميت لري.

ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي كړې او دانتې دايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو كښې دده مديون او مرهون دى.

دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپايي فيلسوفان مسحور كړي چه په راس كښې ئې (سپينوز- او هگل) واقع دي.

سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دى او دهغه شاگرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرو و چه (رسالة الواردات) لومړى تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث كوي.

شيخ محى الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه كښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو گانه او د دوستى او محبت د واحد دين اساس ئې كينسود چه ډير پيروان ئې پيدا كړه. دده دا بيتونه دغه مفهوم ډير ښه ادا كوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبى	اذا لم يكن دينى الى دينه دان
فاصبح قلبى قابل كل صورة	فمرعى الغزلان ودير الرهبان
ومعبداو ثان وكعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت	ركائبه فللحب دينى وايمانى

مطلب ئې دادى چه پخوا به كه د چا دين زما دين ته نژدې نه و نوزه به ئې منكر وم. اوس مې زړه هر صورت قبلوي دغزالانو وورشو، درهبانو دپاره دير، دبتانو دپاره. معبد، دطواف كوونكو دپاره كعبه، دتورات الواح او دقرآن مصحف زما زړه دى. هرې خواته چه مخه كوم دين مى د محبت دين دى او ايمان مې هم محبت دى.

مولانا جلال الدین:

دمولویہ طریقی خاوند هم دمذاهبو او ادیانو اساس یوگنی او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو دا اختلافاتو منشا داده چه دمختلفو هیوادونو او بناونو خلک یو د بل په ژبه نه پوهیږي او په لفظي نزاع اخته دي. دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنایي شکل دمختلفو هیوادونو د خوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انگور پري واخلې مگر په ژبه سره نه پوهیدل او هرچا په خپله ژبه دانگورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترخوچه یو داسې سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانگورو په اخیستلو له مینځه یوړه.

تصوف دمختلفو مدارجو او مراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډیر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډیرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور (مارتن لنبر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانگلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقی ادا ب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته. ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخر عمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.

ابن خلدون مشهور مورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډیر عمیق او دقیق نظر خاوند چه عرفاني او نفسیاتي تحلیلالات ئې ډیر لور معنوی ارزښت لري تصوف ته په ډیر درانه نظر گوري. دغه راز ډیر محققین او مفکرین په هر ځای او هروخت کښې شته چه تصوف دانسانی کمال د روحی رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي او ډیره نماځنه ئې کوي.

د تصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښې دا څرگنده شوه چه تصوف له قرآن کریم او سنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفی اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شوي دي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفة په زهد ډیر ټینگ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژو نیولو، په لوړو تیروولو او په قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو ته ورکړ یعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادگاردی او د پیغمبر زاهدانه او فقیرانه ژوند ئې ډیر بڼه سرمشق دی.

ځینې آیتونه او نبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف و معرفت) بنیاد ټینګوي او دباطني علم اساس بلل کیږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث او مذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو او مدارکو په نظر کښې نیولو سره ځینې نور آیتونه او نبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.

د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکار دي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل و عیال دنفقې پیدا کولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیر ممکن وگرځوي، په دغه مورد کښې دا حدیثونه ذکر وړ دي:

۱- عبد الله بن عمر وایي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئې چه وایی شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ما وویل هو! ما دا ویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (قُمْ وَتُمْ وَصُمْ وَاقْطِرْ وَصُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ) یعنی د شپې یا خپږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښې درې ورځې روژه نیسه او دابه ستاد پاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وویل: زما طاقت تردې زیات دی. رسول الله (ص) وویل نویوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بیا وویل:

تردي مې هم طاقت ډيردي. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه او يوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد عليه السلام روژه او عدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات ونبود او رسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت كوي چه د عثمان بن مظعون بنحده د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې بڼه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاخه شويدي؟ په قريشو كښې خو ستا تر ميره بډاي سړي بل نشته، د عثمان بنحې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه دغه حال رسول الله (ص) ته ووايه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ما پسې اقتدا نده كړې؟ هغه وويل څنگه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسي؟

عثمان وويل هو! زه همدغسې كوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لَا تَصِفْ عَمَلًا إِلَّا لِنَفْسِكَ عَمَلًا وَإِنْ لَجَسَدَكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنْ لَأَهْلَكَ عَلَيْكَ حَقًّا فَصَلِّ وَتَمِّمْ وَأَفْطِرْ) يعنى داسې مكوه، نفس دې هم په تاحق لري جسددې هم درباندي حق لري او اهل دې هم. مونخ هم كوه، ويده كيره هم روژه هم نيسه، او خوره ئې هم. د كشف و معرفت په باب دا سوال پيدا كيږي چه د صوفيانو دا ادعا چه دوى د تصوفي مقاماتو او احوالو په طى كولو د غيب په كشفولو بريالي كيږي له ځينو آيتونو سره ظاهرآ موافقت نلري ځكه چه د غيب علم په خداى پاك پورې خاص دى او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده كړې په دغه مورد كښې دا آيتونه د ملا خطي وړدي:

۱- (قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنَّمَا أُتْبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: ووايه نه وايم تاسوته ماسره د خداى خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملك يم پيروي نه كوم مگر دهغه څه چه وحى راته شوي وي.

پدې آيت شريف كښې دا څرگنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مگر چه وحى ورته وشي، په وحى كښې د غيب كشف شامل دى او كيدى شى چه د وحى په وسيله غيبى پوهه ورته حاصله شى.

۲- (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب كلې گمانې له خداى سره دي بي له هغه څوك پرې نه پوهيږي.

۳- (قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ - سورت نمل آيت ۶۵) ووايه! په غيب باندي نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمكه كښې دي مگر الله پاك (ج).

ټول علم غيب يوازې د خداى پاك سره دى او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بي له الهي څخه چاته نه نصيب كيږي. كه الله پاك وغواړي نو ځيني بندگان په ځينو غيبى چارو خبروي مگر هغه ته عالم الغيب نه ويل كيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دى او نه هغه علم چه له قرآينو او دلايلو څخه حاصل كيږي بلكه هغه علم دى چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د كشف د شهود له اصل سره منافي معلوم كيږي څه حقيقي مخالفت ورسره نلري. څوك بايد د افكر و نكړي چه تصوف له قرآنى نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع كيږي.

دغه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالى پورې مختص گني او هغه آيتونه چه د وحى او الهام په صورت غيبى پوهه د خداى له لوري انسان ته د ورکړې قابله گني يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پكښې نشته. الهامي پوهه چه خداى پاك ئې د چا په برخه كوي او په دغه وسيله انسان ته كشف الغيب حاصل كيږي معنى ئې دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدي بلكه د الهي علم يو جزئې پرتو دى چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدي او عالم الغيب يوازې خداى پاك دى او بس. الله تعالى ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبى شيان زمونږ له نظر دي كه داسې نه وي نو خداى پاك ته خو هيڅ شى غايب نه دي. لكه چه تصوف د زمانې په تيريدو مختلف مراحل طى كړي او په هئيت او ماهيت كښې ئې تغيير راغلي دي. په صوفيانو كښې دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهور دى. دنن ورځې

صوفي دپرون صوفي ندى بلکه ضدې دى. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه و جلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفيتوب د دنيا جاه و جلال حاصلوي.

هغه صوفي خان دخداى باله او داصوفي خداى د خان بولي. صوفي اوس هم ورينې جامې اغوندي او پخواني هم اغوستي مگر دا وړى او هغه وړى. ډير تفاوت لري.

چيرته هغه شپله زيربه صوفيانه شري. چيرته دا د پت نفيس ورين ټوکر چه بې بډا ايانوئي بل څوک نشي اغوستي. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وگني. صوفي اوس هم پرهيزگار دى او پخوا هم و خودا پرهيز او هغه پرهيز يونشوگنلي. هغه له خوندنو او مزو پرهيز کاوه او دى له بيخونده او بې مزې شيانو پرهيز کوي.

هغه خان خوار او دى خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او دنن صوفى په ربره او جامو کنبې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بې نيازه و او دى هم. خو هغه داستعناپه وجه او دى د ډيري غناپه وجه هغه دنيا ته شا کړه او ده په شا کړه.

پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په وينه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دى چه هغوى په طاعت او عبادت مشغول و او دوى په عيش وعشرت.

دپرون صوفي لکه ديو جانس دسکندر سيورى په خپل سر نه قبل او ه. مگردنن صوفي ئې ظل الله گني او سرپرې ماتوي. لکه چه اوسنى صوفي پخوانى صوفي نه دى دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډيره فاصله لري. يو زراو څو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل کنبې ئې يوازې د عبادت جنبه عادت گرځيدلى ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کنبې د تطبيق وړ نه گنل کيږي او اصلي منظور يې له نظره لويديلى دى او اوسنى دماغ داسې فکر کوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام کنبې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غير عملي مفکورې په شان و ساتل شي.

اوس په اکثر و اسلامي هيوادو کنبې اسلام سياسي شوى او د سياسي مصلحت پاسباني کوي. ډيرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدو کنبې د سياسي اسلام حمايت او رعايت تر هغه حده کړې چه د سياست او سياسي اقتدار په گټه و او هغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانى سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو! دا روحيه ئې وژله مگر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډيرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډير مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواگانې اخيستي او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام کنبې راگډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کنبې متضاد حکمونه او متناقض مسائل را پيدا شوه او د صحيح او غلط تشخيص له هر مشکل نه مشکل کار شو. سربيره په دې ځينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کنبې له جعل کارى نه کار واخيست او جعلی اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هر څه جوړيدى شى حتى چه دکفر خدمتگار هم. قاديانيت د جعلی اسلام يوه څرگنده نمونه ده.

په اسلام کنبې د مختلفو فرقو او مختلفو عقايدو ظهور د خلفای راشدينونه وروسته شروع شو او علاوه د شيعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

دامويانو او عباسيانو په وخت کنبې د متکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کيږي. د همدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کنبې دخپل شوه چه شک او ترديد ورسره ملگري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کې مسلمانان په اسلامي عقایدو کې لکه: توحید، تجسم، جبر او اختیار، معاد، ایمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو دخپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلايل پيدا کول ددغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وگرځيد او د عقل مذهب په دين کېني حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډيره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړي مرحلې په سر کېني واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شويو شاگرد ئې (واصل بن عطا) وچه په يوه مسئله کېني له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کېني ئې له هغوی نه بيل خای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعنې له مونږ څخه ليرې او بيل شو. واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د يوه بل شاگرد عمرو بن عبيد په ملگرتيا يوه نوي ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعنې د صوفي شاگرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقایدو کېني اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړي مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د گناهگارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کېني دوه ډلې و. ځينو د کبيره گناهونو مرتکبين کافر گنيل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان وويل چه له کافرانو نه ډير بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کېني له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفراو ایمان په برزخ کېني واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقیده معتزله و په نورو مواردو کېني هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په گټه وه ځکه دوی هم دا اعتزال مذهب ته راواوښتل. د معتزله فرقې په مقابل کېني د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائي معتزلی څخه ئې زده کړه کوله د يوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وگرځيده او له فلسفي روش څخه ئې در رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه دخداي په کلام او د پيغمبر په سنتو يعنې په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاگرد و. اشعريه په حقيقت کېني د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کېني د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقیده لري. علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره و په خلاف دغه علم ته ډيره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځيني ئې که ډير مخالف ندي ډير موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته گټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دواړنځورانو ته په کار ده.)

ابن عباد هم علم کلام لکه طب گڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري. جنيد مشهور صوفي يوه ورځ په لاره تيریده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل دا هغه خلک دي چه دخداي تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلی دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (تَقَى الْعَيْبِ حَيْثُ يَسْتَحِيلُ الْعَيْبَ عَيْبٌ) يعنې هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثر و محدثينو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وويل شوه په اسلام کېني معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو تر مينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو

او عباسيانو په وخت كښې زياتې شوې او كله چه خليفه منصور عباسي فرمان صادر كړ چه د جهان علمي او مذهبي كتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو كتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقايدو كښې نوره گډوډي هم راغله او د عقلي دلايلو بازار تود شو.

د هارون الرشيد پلار خليفه مهدي چه دنوي پوهې ټينگ طرفدار و امر ئې و كړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب كښې كتابونه وليكي او اعتراضونه ئې رد كړي. ابوالهذيل (۱۳۱ - ۱۳۵ هجري) لومړي سړي و چه په علم كلام كښې ئې ډير كتابونه وليكل.

له خليفه مهدي نه وروسته د ده ځوي هارون الرشيد په ابتداء كښې علم كلام ته په بدنظر كتل او له متكلمينو سره ئې رويه سخته وه مگر ډير ژر ئې په يوه خبره علم كلام ته نظر بنه شو او علاقه ئې ورسره پيدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا يو خط هارون الرشيد ته وليكه چه مسلمانانو خپل دين د توري په زور په خلكو ومانه كه چيرې د اسلام اثبات په دليل او برهان كولي شي يو عالم را وليږي كه زه ئې قانع كړم اسلام به ومنم.

هارون الرشيد يو فقيه ورو لپړه او د مهاراجا له خوا د مباحثې دپاره يو نماينده وټاكل شو چه فقيه ته ئې وويل: ستاسو خداي قادر دى كه نه؟ فقيه وويل: هو! دخداي يو صفت قدير دى او كامل قدرت لري.

د مهاراجا نماينده وويل: آيا د ځان په شان خداي پيدا كولى شي او دخپل مثل په پيدا كولو هم قادر دى.

فقيه جواب ور كړ: چه دا راز بحثونه په علم كلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد گڼو.

هارون الرشيد وروسته تر هغه متكلمين راوغوښتل او له هغوى څخه ئې معمرين عباد د مباحثې دپاره انتخاب كړ. د مامون په وخت كښې علم كلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه كښې ئې درلود د علم كلام علمي تدوين ته ئې اقدام وكړ.

وائې چه د علم كلام نوم په دغه علم ځكه كينودل شو چه يو مهم بحث پكښې په الهى كلام باندې ؤ او ډيري خبرې په دې باندې كيدې چه قرآن مخلوق دى او كه نه دى؟ ځينې وائې د فلسفې يو شاخ منطق دى او كلام د منطق په معنى دى ځكه د دغه علم نوم علم كلام كينودل شو.

دا نوم د عباسيانو په وخت كښې وضع شو او پخوا تر هغه كلامي بحثونه (فقه الدين) بلل كیده د (فقه العلم) په مقابل كښې. په همدغه وجه د امام ابو حنيفه هغه كتاب چه په عقايدو كښې ئې وليكه (فقه الاكبر) و بلل شو. په علم كلام كښې د معتزله او اشعريه ځينې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعيد:

الله تعالى په خپل كتاب كښې ډير ځايونه نيكانوته د اجر او ثواب وعدې وركړيدي او گنهگاران ئې په زجر او عذاب ويرولي دي د عدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو بنو كارونو په مقابل كښې بنه و مومي او د بديو سزا وركړه شي.

دلته دا سوال پيدا كيږي چه آيا په خداي باندې د وعدو او وعيدونو په ځاى كول حتمى او لازمي امر دى كه نه دى. يعنى الله تعالى په عدل مكلف دى او كه نه؟

اشاعره وايي: په خداي پاك باندې څه واجب ندي هغه فعال مائشا دى او كولى شي چه مطيع او فرمانبردار ته سزا وركړي. او گناهگار ته د رحم او كرم له مخې اجرونه وركړي.

امام غزالي وايي: الله تعالى ټول كافران بخښلى شي او ټول مومنان معذب كولى شي ځكه چه خداي د ټولو او د هر څه مالک دى نو په خپل ملك كښې هر راز تصرف كولى شي.

معتزله وايي: د مطيع دپاره اجر او د گنهگار دپاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خداي واجب دي. كه داسې نه وي نو پاك خداي به په هغه څه كښې چه مونږ ته ئې خبر راكړي دروغجن شي (العياذ بالله) او دا كار له عدل او انصاف نه هم لرې دى او پاك خداي په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنى زه په بندگانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په بنو عملونو د گناهونو محوه كيدل او په بدو عملونو او گناهونو د نيكي له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن كريم كښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنى حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن كريم كښې خوځايه راغلي دي چه شرک او كفر نيك عملونه ضايع كوي او له مينځه ئې وړي مگر په صورت حجرات كښې د پيغمبر په حضور كښې په جگ او ازغريدل او داسې په جهر غريدل لكه چه مسلمانان په خپلو مينځو كښې يوله بل سره غږيږي دا كار هم چه شرک او كفر ندی بياهم د اعمالو احباط (حبط كول) او ضايع كيدل گڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره كښې وايي: كه يو مومن د گناه مرتكب شى نيك عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل كيږي نو په دغه اساس دانسان وروستى عمل اعتبار لري او محوه شوى عملونه په حساب كښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه كيږي. د اشاعره په نزد د تيرو اعمالو محوه كيدل يعنى (احباط) په انكار پورې ارتباط لري او د كفر په صورت كښې پخوانى نيك عملونه له مينځه ځي او بس. لكه چه الله تعالى فرمايي: (لئن أشركتَ ليحبطنَّ عملكَ ولتكوننَّ من الخاسرينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې كه څوك مشرك شي نو عمل ئې حبط كيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل كيږي كه بدې ئې زياته وه داسې به وې لكه چه هيڅ نيكي ئې نه وي كړي كه دنيكى پله ئې درنه وي بې گناه به وگڼل شي دا ځكه چه اكثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د چانيكي او بدې كه مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پكښې اختلاف لري. اشاعره وائي: پيغمبر د كبيره گناه د مرتكبينو شفاعت كوي چه له عذابه يې خلاص كړي او انجات و مومي. معتزله وايي: د شفاعت معنى دانه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلكه د اجرا و ثواب خاوند ته د اجرا و ثواب زياتول د شفاعت معنى ده او پيغمبر دهغه چا شفاعت كوي چه د ثواب مستحق وي چه خداى ئې په اجر كښې زياتول وكړي او درجه ئې لوړه كړي.

په قرآن كريم كښې دا واضحه ده چه د كافرانو شفاعت نشي كيدى او نه شفاعت څه فايده ورسوي: (فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنى افاده كوي.

په ځينو آيتونو كښې شفاعت دخداى په اذن پورې موقوف گڼل شوى لكه پدې آيت شريف كښې: (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوك دى هغه چه دخداى په نزد شفاعت وكړي مگر دهغه په اذن. په بل آيت كښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ - البقره آيت ۲۵۴) په دې آيت كښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه دخداى په لاره كښې نفقه كړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پكښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی. معتزله وایی: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو گناھونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو گناھونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره گناھونو نه معصوم گڼي. اشاعره وایی: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو گناھونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې گناه مرتکب شي مگر په قصدي او عمدې ډول غټه گناه نه کوي یعنی له کبیره گناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکر دي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي اونه ئې مني.

اشاعره وایی: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي. دوی معجزه د نبوت شرط گڼي او د معجزې د پیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي: دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي، بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوي سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او دده د دعوي په ضد دې نه وي.

د معجزې په خارق العاده توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کار معنی دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهروي دا راز کار هیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنی لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وگڼل شي.

د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قید ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شوي دي: (وَالْمُعْجَزَةُ عِنْدَنَا مَا يَقْصُدُ بِهِ تَصَدِيقُ مَدْعَى الرِّسَالَةِ وَأَنْ لَمْ يَكُنْ خَارِقًا لِلْعَادَةِ) یعنی زموږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.

امام فخر رازي وایی: په نبوت باندې باور لرونکي دوه ډوله دي:

یو هغه چه معجزه د پیغمبري شرط گڼي بل هغه چه وایی مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وگورو څوک چه خلک یو دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکی او حقیقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راگرځوي که چیرې دایقین حاصل شي چه هغه پیغمبر دی نوبیائي اطاعت لازم او واجب دی.

امام رازي وایی: (د معجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندی.)

الله تعالی په سورة انعام کښې وایی: (وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنی نه لیږو پیغمبران مگر زیري ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرراغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه یاداش زیری ورکړي او د بدو کاروله عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کاردی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شوي دی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه اوبس.

په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وگڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایی: (قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِن آتَيْتُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ اِلی -

سورت انعام آیت ۵۰) یعنی ووايه نه وایم تاسوته چه ماسره د خدای خزانی دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسوته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مگر دهغه شي چه وحی ئې راته شویده.

هرکله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکو ته ووايي چه ماسره نه خزانی شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نوبیا د معجزې لرلو سوال څنگه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعنی ووايه! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مگر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرگوره به مې ډیر جمع کړي و، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ماته هیڅ بدي.

نه یم زه مگر وپرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازی حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه گڼي یانې خارق العاده توب لازم نه گڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ئې او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وگڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پینښیرې چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او دانسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او د امنی چه د بنیاد په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرگندې شی او د تعجب وړ وي. نو پدغه صورت کښې به دیوه پیریانې او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیانې نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنگه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راویستله چه تر څلورو فرسنگو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی دا وي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وگڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد دا وي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشگوئې به څوک څنگه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاگانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه او س د هیپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاخطاتوپه وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخر رازی، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه گڼي یانې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاگرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشأ او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان او په مختلفو نومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې را پیدا شوې چه مظاهرتې ډیر څرگند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاڅون باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاڅون پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

خه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مگر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وگرځیده.

د اسلام دين چه تقريباً خوارلس سوه کاله دمخه دنيا ته راغی او اوس پرې ډيرې پيرې تيرې شويدي، ډيره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې د غومره ډير تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډير بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځينې پوهان وايي د اسلام دين د نورو ادیانو په شان يوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقی او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډير اصلاحات ئې وارد کړه مگر څومره چه تولید او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنگوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقيا توپه مخکښې سد کيږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسيږي چه بيا اصولاً دين له تولید سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنگه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغير ته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آیا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې دا اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښي ده که ترلی بي ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیره کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وگڼل شو. (گر ضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله گڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور گڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او دخلکو دا احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډيره اضافه وشوه او ډير نوي وسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينځ ته راغله او بيا لوئې لوئې فتاوي راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مگر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه بنائې د اجتهاد د دروازي تړلو يوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې د آخري زمانې ملايان د دنيا ئې گټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ویلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجایز دی ډير لوی تغير دی او ډير زيات اهميت لري که د آخري زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کیدی شي نو بيا دا آخري زمانې دنوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کیدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلور امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو د دې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو د فقهې وسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم د دوی په معاصرينو او شاگردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابويوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه گڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو يو له بله اختلاف د انبيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وگڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دامنل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوي په وجه معاف وگڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (الشَّيْخُ تَارَةً يُخْطِي وَ تَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږي او کله حق ته رسيږي يعنی دا نشی کیدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

وروستی. زمانې د ایجاباتو او مقتضیاتو رعایت په اسلام کېني معتبر گڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کېني داسې آیتونه شته چه د زمانې د تغییر په وجه د دیني احکامو تغییر رانښيي او په دې مو پوهې چه دیوه وخت احکام په بل وخت کېني د شرایطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدینو په وخت کېني هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرگند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کېني د اسونو زکات نه اخیستل کېري مگر حضرت عثمان پخپل خلافت کېني د اسونو زکات واخیست او دلیل ئې دا و چه هغه وخت اسونه لږو او د جهاد د پاره و مگر اوس ډیر شويدي او تجارتي مال گرزیدلي دي چه باید زکات ئې واخیستل شي. همدارنگه رسول الله (ص) د قرآن کریم په حکم مولفة القلوب د بیت المال په مال کېني د برخې خاوندان گڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مگر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کېني مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ویل ئې هغه وخت مسلمانان ضعیف و او د قلوبو تالیف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کېني الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مو منان جنگ ته وهڅوه او ترغیب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دوو سوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندي بریالی کېري: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا
سورت انفال آیت ۶۵)

وگورئ! په دې آیت کېني مسلمانان مکلف شويدي چه یو تن د لسو تنو کافرانو په مقابل کېني وجنگېري خوڅه موده وروسته چه حالات بدلېري یو بل آیت نازلېري او مومنانو ته وایي اوس خدای تخفیف درکړ او پیتي موسپک شو. خدای پوهېري چه په تاسو کېني ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېري او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندي د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای د صابرانو ملگری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آیت ۶۶) دلته یو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کېني په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په دیني تکلیف کېني ډیر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کېني مسلمانان لږ و مگر دیني جذبه او روحیه ئې ډیره قوي وه چه یو به د لسو په مقابل کېني جنگیده او بریالی کیده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتیا زره کافرانو سره جنگیدل او د موته په غزا کېني درې زره مسلمانان د دوو سوو زرو یعنی دوو لکو په مقابل کېني پایدار پاتې شوه، د هجرت له آغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاگان او ضعیف شوه اونوی نسل د پخوانیو مهاجرینو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل یقین ورسره و نو یو تن د دوو تنو په مقابل کېني په جنگ مامور شو یعنی د رسول الله (ص) په حیات کېني د ډیرو وخت په تیریدو په یوه قرآني حکم کېني د غومره فرق او تغییر راغی او علت ئې هم د زمانې تغییر ونبودل شو ځکه د تخفیف د آیت شروع په (الآن) باندي وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملگري وي ډاډ را کوي چه اسلام په هروخت کېني د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي اوبس.

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**